

Felülmulhatatlan
legjobb, orvosilag ajánlott enyhítő-szer
hőkhurut, rekedtség és hurut esetében
Közvetlenül a gyárból, Lipschütz, 3 ft 50 kr. 1/2 palackért, v. 1 ft 35 1 palackért bekküldése mellett bérmertve Ausztria, Magyarország, Csehország stb. bármely helyére. 4212

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben megjelent és minden könyvruhásznál kapható:

ÁLLATGYÓGYÁSZAT

avagy
a lovak, szarvasmarhák, juhok, kecskék és sertések s egyéb hasznos háziállatok betegségeinek megismerése s gyógyítása.

Állatorvosok, falusi gazdák és gazdatisztók számára

írták
EISENMAYER SANDOR
és
GÖBEL COELESTIN

Negyedik kiadás.
Ára füzve **80 kr.**

A vadászat mestere.

Önképző gyakorlati utmutatás a vadászat kedvelői számára, vagyis rövid foglalatja mindazon elméleti szabályoknak, melyek megtanulása s megtartása mellett a vadászatot bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja.

Saját és egy ötven éves vadász tapasztalataiból, s jeles kutfók nyomán írta

CSERSZILVÁSI ÁKOS.
Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás.
Ára füzve **80 kr.**

Tisztelt Reakció és Közvélemény!

Baj van a független párton!
Bár csak egy év differenz:
Mégis egymás ellen zúdul
48 s 49.
Nemszeretem némettáncz ez,
S inter duos litigantes
Csak mameluk-had örül!

Mint a bikaviadalnál
A felbőszített bikák:
Ugron Eőtvös ugy hajgálná
Szarvra egy a másikat.
De egymást öklelnék bátor:
Itt van Istók torreadór,
S fogja őket szarvokon.

És a kik csüölökre mentek,
S tréfajok már majd megárt:
Megjuhásznak előtte,
S nem bomlik tovább a párt.
Áll Istók, a béke öre,
Hát a bölcs békeszerzőre
Most előfizestek!

Bolond Istók.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

"BOLOND ISTÓK"
humorisztikus képes hetilapra.

A "Bolond Istók", a legnagyobb és legdíszesebb magyar éleztlap, a tizennegyedik évfolyam utolsó negyedébe lép.

Előfizetési feltételek:

október—december évenegyre --- 2 frt
október—március félévre --- 4 frt

Előfizetések, legcélszerűbben posta-utalvánnyal, a kiadóhivatalnak küldendők: **Budapest, egyetem-utca 4. szám.**

Felkérjük mindazon t. előfizetőinket, kiknek előfizetésük lejárt, azt megújítani szíveskedjék, hogy a szétküldésben akadály ne legyen.
A **Bolond Istók** kiadóhivatala.

Legjobb és Leghírnevesebb
Pipere Hőlgypor
La VELOUTINE
Különleges Rizspor
BISMUTTAL VEGYITVE
CH. FAY, ILLATSZERÉSZ,
PARIS — 9, rue de la Paix, 9 — PARIS.

Különös ügyelemre méltó!
DE-FORTY WUNDPFLASTER:
A hírneves Dr. Forti-féle
sebtapasz

mely rendkívüli gyógyereje, elosztató, érlelő s fájdalomt-csillapító hatása által leggyorsabb, legbiztosabb és egyszerűsággal gyógyulást eszközöl különmemű jelvényben. Egy csomag ára 50 kr. nagyobb csomagé 1 frt. használati utasítással együtt postán küldve 20 krral több.

Központi küldeményező raktár Budapestben:
TÖRÖK JÓZSEF gyógyszerés urná
Király-utca 12. sz.
Écsen: Pleban Xav. Ferenc a régi cs. k. tábort. gyógyszerárban, István 1. sz., Dr. Girtler gyógyszerárban, Freyung 7. sz., Scharrer Konrad gyógyszerárban, Mariahilferstrasse 72. sz., Fritz G. és R., Bräunerstrasse 5. sz., Hans Bruno 1. Bickerstrasse 1. Drogustálnál. Prágában: Fürst József gyógyszerárban, Feric 1071. Gróznában: Nedved A. gyógyszer. a Múrterén. **Budapest:** Schernhoffer K. gyógyt. Kristóf-ter. Ipos N. gyógyszerárban, V. ker. Nádor-utca 3. sz. Buda: E. városi gyógyszerárban, városnévtár 9. Pillich F. gyógyszer. Dorogly-utca 9. sz. Urban J. király-utca 92. sz. Kelen: György Kálmán-ter. Barna Zeignmond márkóli utca 2; továbbá Thalmyer és Seitz, nádor-utca 10. Kochmeister Fr. utódánál, nagy korona-utca 32. Neruda Nádor, háttan-utca 7. sz. Drogustálnál. Telkessy J. udvari gyógyszerész a városban. Vlassek E. gyógyszerésznél a Kriterionvárosban, János-ter. Frunni J. gyógyszerésznél Váci-utca, cut. Kelen: György K. gyógyszerésznél, Viziváros, fő-utca. Eisendorfer G. gyógyszer. Tabánban (Kézváros) Palota-utca és Dévay Szöllősy J. gyógyszerárban, Kristina-utca, Karácsony-utca sarján. **Acsón:** Kratochvíl József. **Aradon:** Rozsnyai M. és Schiffer A. gyógyszer. **Balmazújvárosban:** Orbán J. **Balassa-Gyarmaton:** Cserynék Gy. és Heryep K. **B.-Csabán:** Varságh B. **Beregyó-Ujfalu:** Tamásy Géza. **Dobozban:** dr. Rothschnek V. E., Tamásy K. Góti N., Orényi O., Mihaloivits István és Murakóy K. **Duna-Földvár:** Nádhera P. **Egerben:** Köllner Lőrincz gyógyszer. **Egyszeresen:** Krivos Gy. Korn V. és Makovitsky J. **Ersekújvárott:** Conlegner J. **Észéken:** Dienes J. G. és David Gy. gyógyszerárban. **Gyöngyösön:** Merits N. és Baruch J. **Győrött:** Lippóczy M. s. Stirling K. **Hadháson:** Farkas O. **Husztón:** Keresztes J. és Schmidt K. **Jánabonyban:** Merkl J. **Kecskeméten:** Horváth K. **Kispestvárott:** Czoller V. és Babochay K. **Karacsonon:** Báthory B. **Kassán:** Megay G. és Wandraschek K. **Korlát:** F. **Késmárkon:** Generich C. A. **Kis-Várdán:** Khudy J. **Komáromban:** Schmidthauer A. **Kirchner M.** és Kovács Arisztid. **Léván:** Medvevsky S. **Losoncon:** Kirchner D. és Pokorny L. **Mező-Közvárosban:** Fridly B. **Mező-Kásonyban:** Rátz Gy. **Mező-Kovácskészen:** Kiss P. **Miskolcon:** valódi minőségben csak Dr. Szabó Gyula és Ujházy Kálmánnal kapható. **N.-Becskeken:** Kovács S. **Nagy-Kanisán:** Prager Béla. **Nagy-Károlyban:** Futsky P. **Nagy-Körösn:** Müller L. **N.-Szombaton:** Cserepányi B. **N.-Váradon:** Huzella M. Molnár J. és Heringh S. **Pétyegyházán:** Korányi J. Szopka Alf. gyógyszer. és Kovács S. **Nagy-Kálón:** Hveda K. **Fakson:** Malatinzky S. **Fécsken:** Sípóczy J. **Fosnyban:** Erly István. **Futokon:** Fekete N. **Halmaszombaton:** Hamillár K. **Hosszván:** Poeh J. gyógyszer. Székely és Hirsch J. **N. S.-A.-Ujhelyen:** Zlánsky J. **Sopronban:** Gräner J. **Sümege:** Stamborsky L. **Szathmáron:** Bossin J., Dr. Lengyel M. és Literaty E. **Szarvason:** Baris E. **Szegeden:** Barcsay K. és Keresztes S. **Fehérvárott:** Dieballe Gy., Braun L. és Ringer B. **Szekelykúrdon:** Szabó J. **Szentese:** Várady L. és Podhrádszky L. **Szolnokon:** Kecekéssy F. **Szombathelyen:** Rudolf A. **Tárpán:** Monó I. **Temesvárott:** Tarcay I. és Jahner C. M. **Técsón:** Agoston Gy. **T.-Ujlakon:** Roykó G. **Tolajban:** Csizányi B. **Tolmán:** Gömbös L. **Tornalján:** Ursinyi Zs. **Ungvárott:** Bene L. **Lám S.** **Hoffmann B.** **Krausz A.** **Speck J.** és Lukovics M. **Váalon:** Frischmann F. **Varánbon:** Guál S. **Vessprémben:** Ferenczy K. és Szili Horváth P. **Vilányon:** Csátó Gy. **Gyula. Zilahon:** Unger G. **Zircen:** Tejfél J. **Érdélyben:** Erzsébet. **Mán és Izay. Dérsén:** Róth P. **Fogaraszon:** Gleim Richárd. **Kolozsvárt:** Valentin A. **Gundhardt A.** **Wolf J.** és Dr. Ember Bogdán. **Kézdj-Vásárhelyen:** Kovács F. **M.-Vásárhely:** Bucher M. **Nagy-Szebenben:** Molnár J. **C. Szepest-Szent-Györgyön:** Beteg B., Ötves P. és Barabás F. **Szászváros:** s. **Grófus J.** **Váladon-Buzsádon:** Dr. Juchó F.
Ezen kitünő hatása, nem eléggé ajánlható gyógytás készítője **FORTI LÁSZLÓ.** Lak.: Budapest, I. k., Nádor-utca 3.

VASÁRNAPI UJSÁG

40. SZÁM. 1890. BUDAPEST OKTÓBER 5. XXXVII. ÉVFOLYAM.

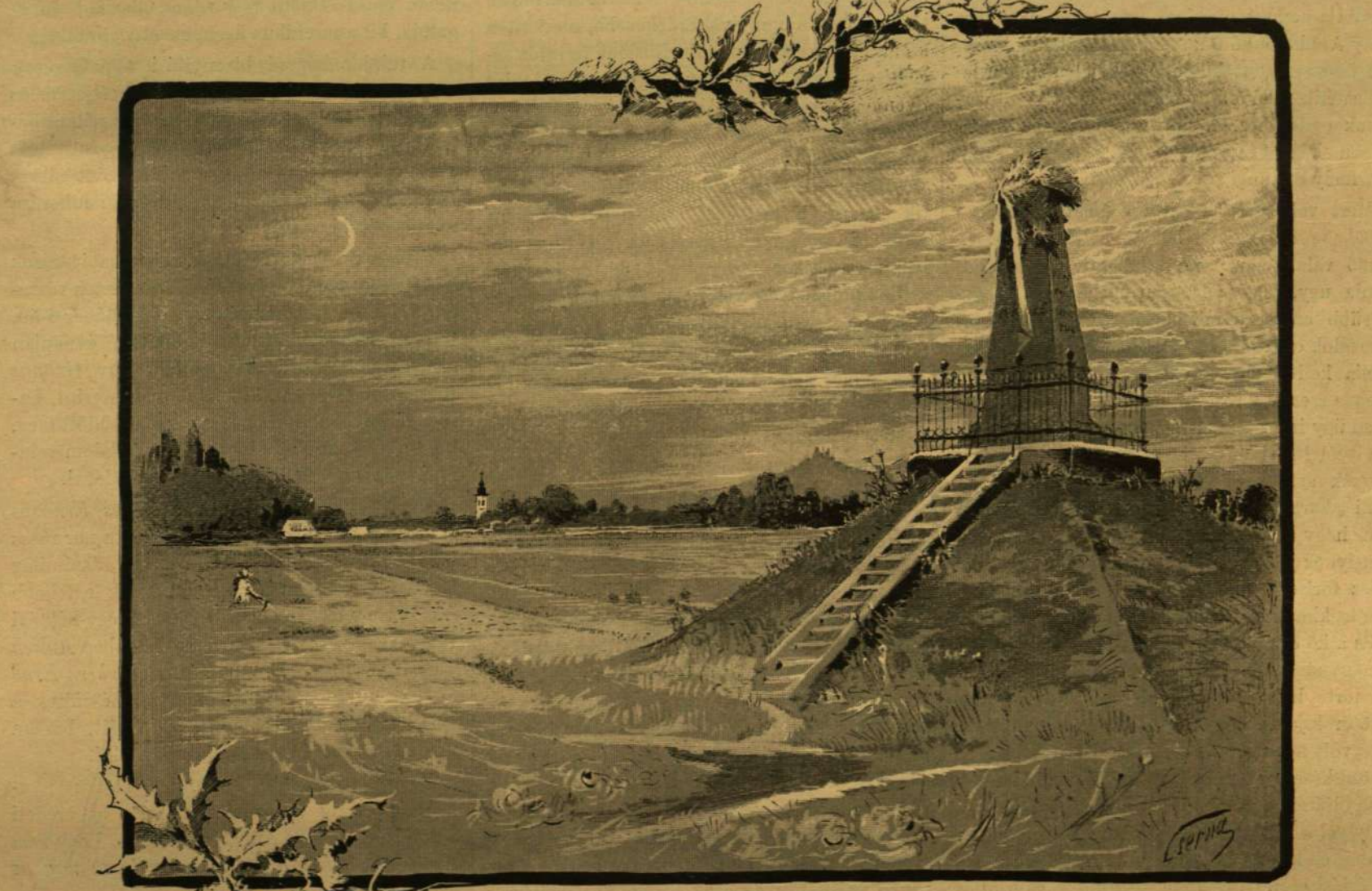
Előfizetési feltételek: **VASÁRNAPI UJSÁG** és egész évre **12 frt** POLITIKAI UJDONSÁGOK együtt: fél évre - 6 * Csupán **VASÁRNAPI UJSÁG** egész évre **8 frt** félévre - 4 * Csupán a **POLITIKAI UJDONSÁGOK** egész évre **6 frt** félévre - 3 * Külföldi előfizetőknek a postailag meghatározott viteldj le csatlolandó

AZ ARADI EMLÉKSZOBOR.

Negyvenegy esztendő távolán keresztül is szívet fagyasztólag hat az aradi véres nap emléke. Elborol a lélek, a mikor rá gondol, s mit áldozna érte, hogy ha ez a gyásznap nem lenne ott a nemzet történetében!

het benne nyugodnia. Elkárhoztatta a hatalmat, mely diestelen győzelme mámorában nem ismert mérsékletet; megfelelkezett, hogy nagylelkűnek tanácsolná lennie a bölcs eszély; átadta magát féktelen dühenek s a boszúsomj véres kielégítésében széttörte még azokat a korlátokat is, melyeket a vallás és az emberiség tekintetei

átartatlanul elvérzett hősök neve, melyet diestény vesz körül, poruk megszenteli a földet, a melyben pihennek, emléküket egy nemzet áldja és foglalja imáiba, példájok jövendő nemzedékeket lelkesít és tanít a hazát szeretni s életet, mindent áldozni az igaz ügyért, mint a hogy ők tevék.

AZ ARADI VÉRTANÚK KIVÉGEZTETÉSI HELYE.

A VÁR ELŐTTI TÉR, A HOL A KILENCZ TÁBORNOK KIVÉGEZTETÉSI HELYE EMLÉKSZOLLOPPAL VAN MEGJELÖLVE. — Cserna Károly eredeti rajza. A háttérben Mikalaka helység és a világosi vár.

De ott van. Meg nem történt tenni nem lehet. Azt a lapot, a melyre föl van írva, nem lehet kitépni a történelem könyvéből, sem hatalmi szóval megsemmisíteni. A történelem a magáévé tette és itélt fölötte. De itélt úgy, hogy a magyar nemzetnek meg le

szabnak azon emberi cselekedetek elé is, melyeket a szenvedély vezet. És itélt úgy, hogy vértanukká avatta a kisenvedteteket, és pedig egy nagy és szent ügy vértanúivá, a kiknek halála keresztifává dicsőítette meg a bitót. Nevök a kötelesség teljesítésében

Nem hunytak el hiába a hősök! S ez halálukban a vigasztaló. Peldájuk örökös kincse marad e nemzetnek, mint Hellasznak a Leonidasé. Tanítani és hirdetni fogják az iskolákban, belevésik a gyermekek lelkébe, megtanítják tisztelni emléküket és szolgálni azt az ügyet, melynek

AZ ELMEKÓRTAN TANKÖNYVE

ORVOSOK, BIRÁK ÉS ÜGYVÉDEK SZÁMÁRA
IRTA
Dr. SALGÓ JAKAB

a lipótmezői orsz. tóbolyda előadóorvos, az orsz. községi tanács rendkívüli, a budapesti m. kir. orvos-egyetlen rendez, a belga «société de médecine mentale» s a párisi «société medico-psychologique» lev. tagja.

Ára füzve **2 frt.**

Salgó elmekórtana, mely szerző német tankönyve második kiadásának nyomán, de nem mint annak fordítása, jelenik meg, orvosi irodalmunkban egy nagyon is érezhető hiány pótlására van hivatva. Az elmekórtan egy orvosi, mint törvényszéki és társadalmi oldala mind égetőbben érezeti fontosságát és eddigi elhanyagoltatását, úgy hogy az e szaktudománnyal való behatóbb foglalkozás előtt sem az orvos, sem a jogász ki nem térhet. — Salgó könyve, mely a szaktudomány mai álláspontjának teljes figyelembe vételével szorosan az észlelésből indul ki, bő tapasztalati anyag felhasználásával lehető tömören, és a mindennapi gyakorlatra való tekintettel eligazodást nyújt az elmekórtan bonyolult kérdéseiben, úgy az orvosnak, mint a bírónak és ügyvédnek.

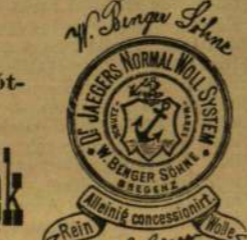
1847 óta, tehát több mint 40 éve, hogy a legnagyobb sikerrel alkalmaztatik a Németország első orvosi kollegiuma által megvizsgált s kitünő használhatósága miatt a magas helytartóság által Magyarországhban szabad. **WEBER-féle**

Köszvény-vászon
köszvény, csúz, tagszaggatás, keresztcsont-fájás, vörheny, mell-, hát- és derekfájdalmak, lábköszvény, csípőfájdalom és ischias stb. ellen, mindennemű gőrsők, a kezek és lábokban, különösen gőrsös erek, dagadt tagok, fizamodások és oldalszurások biztos eredményvel gyorsan gyógyíttatnak ezen gyógyhatásos köszvényvászonn által. Egy csomag ára 1 frt 5 kr., kettős erejű, nehezebb bajknál alkalmazandó 2 frt 10 kr.

Valódi csak akkor, ha a melléti védjeggyel el van látva. **Dr. Baron párisi általános sebtapasza** mindenféle sebek, gonyedések és dagadtak, körömgynulások, égések, bármennemű sérülések, harapás, szúrás, ütés, vágás, tyúkcszem, fagyás stb. ellen. — Egy köcsög ára a használati módszerrel együtt 70 kr., kisebb köcsög 35 kr.
Valódián kapható: **TÖRÖK J.** gyógyszerárban Budapest, király-utca 12. szám a.

Óvatik a t. cz. közönség a csalódástól.

Az engedélyezett főraktárt a dr. Jaeger G. tanár személyes jó-állása mellett készített összes **eredeti normál-cikkeknek** Benger W. fiait egyedül engedélyezett gyárából kizárólagosan bírja **JAEGER TANÁR TÁRSULATA,** TULAJDONOS: JORDÁN KÁROLY. Budapest, IV., Váci-utca 30. szám alatt. Képes árjegyzékek ingyen és bérmertve.

szolgálata nekik életükbe került; szolgáltni híven, mint ők, de több sikerrel, mint ők.

Ezt akarta kifejezni a nemzet, mikor emlékkünné szobrot emelt Aradon. Négy évtizednek árja elmosta azt, a mi az aradi gyásznaphoz gyűlöletes tapad. A nemzet, mely fátolyt kívánt vetni a multakra, csupán erre a gyűlöltre kívánta vetni azt, nehogy új félreértéseknek lehesen kútfeje. A gyűlöletnek, a boszú gondolatának nincs mit keresni az ő megdicsőült emlékü körül többé, mióta az egyetértés, a bizalom, a szeretet a nemzet és korona közt helyreállt. Az engesztelés szelid angyala sűdűre vonja össze a fátolyt a multaknak ezen oldala fölött.

De annál fényesebben világítja meg fáklyájával a hála és kegyelet nemtője azt, a minnek a multakból e nemzetre nézve elveszni nem szabad, a minnek örökké tartónak kell maradnia s tüzoszlop gyanánt világítja a jövőendő nemzedékek előtt.

Ilyen tüzoszlop lesz az aradi szobor, melynek föllállításával nem tűntetni kívánt a nemzet azok ellen, a kik a gyászos események okozói voltak, de azt lelkek mélyéből megbánhatták. Nem! Hanem engedelmeskedni kívánt a köteles hála és igaz kegyelet parancsszavának, mely kegyeletről és hála senkinek sem lehet több joga, mint azoknak, a kiknek emlékét e szobor jelöli.

Tartozás volt ez, a legnemesebb hazafüi tartozás, olyan természetű, a minővel jóra való nemzet nem maradhat adósa azon fiainak, a kik erte ilyen áldozatra is készen álltak és azt meg is hozták.

E tartozás ime törlesztve van, szemrehányást miatta a nemzet magának nem tehet. A szobor, mely Aradon e hó 6-án az ország minden részéből összesereglett küldöttségek jelenlétében lepleztetik, méltó a nemzethez és méltó a vértanuk emlékéhez. A művész ihletének szerencsésen sikerült megoldania azt a nehéz föladatot, mely e minél reá nehezedett.

Mert valóban nehéz volt e föladat. Hiszen a kőbe, az ércebe, a melyből az emlékmű készülendő vala, lelket kellett lehelni s megszólaltatnia úgy, hogy világosan megértse a legegyszerűbb ember is, mit hirdel, kinek s mily hősi áldozatok emlékére lön fölláttva. És megszólaltatnia kellett úgy, hogy még az idegen is rajta felejtse szemét s részvét jelen lelkében a dicsők és az úgy iránt, a melyért elvérzettek. Meg kellett szólaltatnia úgy, hogy késő nemzedékek is érezzék azt a kegyeletet, melyet a mai kifejezni akart. És végre meg kellett szólaltatnia úgy, hogy híven fejezze ki magát az eseményt, a melynek jelképe kíván lenni, kifejezze pedig egész történeti háttérrel s az eldőzésben részes legkimagaslóbb momentumokkal.

És a kő és az érce valóban beszél. Hirdeti azt a magasztos lelkesedést, melylyel a nemzet széjjel törte bilenseit, s hirdeti a szabadsághoz való örök jogát, hogy midőn az megtámadtatott, kész volt fegyverrel is megvédeni. Hirdeti azt az áldozatkészséget, melylyel a nemzet mindenét a haza oltárára tette; hirdeti az elementaris erőt, melylyel a rákényszerített küzdelmet folytatta; hirdeti emléket a hősi alakoknak, kikben a nemzet óriási erőfeszítése megtestesültek, és hirdeti végre a hősi halált, melylyel a vértanuk megpecsételték a hazához és szabadsághoz való hűségüket, megpecsételték mint igaz tragikai hősök, a kik maguk elbuknak, de az általuk képviselt eszme győzelemre jut.

Mind ezt így tervezte Huszár Adolf s így is fejezte ki pályatervéhez csatolt iratában, így fogadta el s így vitte keresztül Zala György, a ki a saját művészi lelkesedését párosította az első tervezőjével, hogy az aradi vértanuknak méltó emlékszobra legyen.

Sikerült. A szobor áll. A hősök emlékezete meg van dicsőítve külső jel által is, s ha a nemzet hű fia elzarándokolnak hozzá, érezni fogják a harmóniát, mely a vértanuknak egyfelől lelkünk érzelmi világában nyilatkozó láthatatlan, másfelől most már érzékeinkre is közvetlenül ható, testi szemünkkel is látható megdicsőítés között oly szépen és méltóképpen érvényesül.

EMLEKEZÉSEK.

Nagy ünnepélyességgel leplezik le e hó 6-ikán Aradon a vértanuk emléksobrát. Mi sem természetesebb annál, hogy ez alkalommal megelenednek a mult eseményei, s számosan fognak ott összejönni, a kik a négy évtized előtti korok szereplői s talán maguknak az aradi gyásznaphoz is szemtanúi voltak, de tán maguk is halálos aggodalmak között sinylettek a vár kazamatáiban. Ezek bizonyosan sokat tudnak és sok részletre fognak visszaemlékezni e napok eseményeiből, a mit az utók számára följegyezni valna érdemes.

Mi az alábbiakban egy oly férfiunk közülük visszaemlékezéseit, a ki a szabadságharcnak kezdetétől mindvégig részese volt, a világosi fegyvertétel után szintén az aradi vár tömlözeibe jutott, átélte a rémnapokat s alkalma volt érintkezni fogolytársáival a kazamaták udvarán, mely akkor hazánk története egy szomorú részletének mozgalmasszínhelye volt. Emlékező tehetőség, melynek kiszabadulása után följegyzéseivel segítségére, sokat megtartott az akkor történetekből, tapasztaltakból és hallottakból, mindmennyi részlet és háttér ama napok történetéhez s annyival érdekesebb, mert ritka személyismerettel párosult. Közölnék ugyanis segédtséget volt a vértanuk egyikének, s mint ilyennek bőven nyílt alkalma megismerkednie a harcztér legelőkelőbb szereplőivel. Itt közölt följegyzéseit annál inkább tarthatnak figyelembevételre igényt, mivel számos oly részlet foglalják bennök, a melyeket ama napok krónikája vagy épen nem, vagy másként jegyzett föl, s melyeknek ama kor történetírója, ha a historiai kritika próbakövére vetette, talán hasznát veheti.

Ezeket tartottuk szükségesnek előre bocsátani az alábbi közlemények írójának bemutatására, kinek az események s részben saját élményei s visszaemlékezései előadását ime átadjuk.

OKTÓBER 6-IKA.

1849.

Mikép kerültek a Haynau vérengző kezére a szabadságharc vezérei?

Sokan azt hiszik, hogy Haynau nem is követelte az oroszoktól a fővezér, Görgei kiadatását, mivel ennek személyére nézve Paskievics herceg tartotta fön magának a rendelkezési jogot. Hogy ez nem áll, azt most már számtalan egykorú író munkáiból, nevezetesen pedig magának az orosz fővezérnek emlékirataiból tudjuk, ki elmondja, hányszor kellett Haynau küldönceit és hírneiket visszatartani, midőn ez Görgei kiadatását kívánta, » hogy rajta a köz-moral érdekében s mások elrettentő példájára a megérdemelt büntetést minél előbb végrehajthassa ». Paskievics, ki a nélkül is gyűlölte Haynaut, végre kijelenté, hogy Görgeit elveheti tőle, de csak erőszakkal, » a győzedelmes osztrák hadsereg élen ».

Néhány nap mulva Sándor Nikolajevics trónörökös nagyherceg személyes közbenjárása folytán, Nagy-Váradra küldték osztrák részről Görgei megkegyelmezését. A czár erre vonatkozó parancsát Repnin gróf főhadsegéd hozta Nagy-Váradra.

Gyulan, hol az orosz kíséret a magyar hadi foglyokat az osztrák katonaságnak és kormánybiztosoknak átadta, a következő honvéd-tábornokok voltak együtt: 1. Aulich Lajos, 2. Nagy-Sándor József, 3. Lahner György, 4. Schweidel József, 5. Pöltenberg Ernő, 6. Kiss Ernő, 7. Knezics Károly, 8. Török Ignác, 9. Lázár György.

Damjanich mint várparancsnok Aradon maradt, Dessewffy Arisztid, ki Törökországba készült menekülni, Lichtenstein herceg szavára önként jelentkezett Aradon, Leiningen Károly gróf szintén visszajött, Vécsey Károly gróf pedig Nagy-Váradról jött Aradra.

Lenkey tábornok betegnek fekvő Aradon s mint elmebeteg halt meg a börtönben.

Mihelyt a tábornokok az aradi vár börtönében elhelyezték, megkezdődött ellenük a hadi törvényszéki eljárás, egy e czélra különösen összeállított katonai bíróság által, mely naponta reggeli 8 órától délutáni 6 óráig folyton működött. Legelőször Pöltenberg Ernő tábornokot vették vallatóra, kitől a fegyverletéleti ajánlatokra vonatkozó tárgyalások iránt kívántak felvilágosítást. Utána Nagy-Sándor József tábornokra került a sor, kiről azt hitték, hogy mint Görgei Artur antagonistája, mindenféle érdekes adatokkal fog szolgálni. Három napi zárnet után ismét folytatták a kihallgatásokat, de ekkor, valószínűleg felsőbb utasítás folytán, majdnem kizárólag az illető tábornokok egyéni működéseit kutatták, holott e részben nagyon is alapos tudomással bírtak, mi oda mutatott, hogy a magyar táborban fölös számmal lehettek titkos kémek és tudósítók.

Az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozatra nézve csakis Damjanich János tábornokot faggatták, kit anarchikus üzemekkel vádoltak.

A tulajdonképeni bizonyítási eljárás csak szeptember utolsó napjaiban lön befejezve, és miután a vádlottak minden hazozás nélkül beismerték, hogy a szabadságharc jogosultságát kétségbe soha sem vonták, csakis az iránt vártak Haynaut utasítást az illető hadbírák: mikorra mondassék ki az ítélet.

Erre nézve már régóta létező elhatározások lehettek föntartva, mivel a halálos ítéletek végrehajtását minden körülmények közt október 6-án, Latour hadügyminiszter halálának évnepján akarták megtartani. A boszúálló terv Grünne Károly gróftól eredt, ki köztudomás szerint, Latour meggyilkoltatása napján arra esküdött meg, hogy egy év mulva Latourért a forradalom valamennyi vezérfértait a bitófán agyala látni.

A vértanú tábornokok közül Kiss Ernő és Schweidel József sehog sem akarták a per rossz végét elhinni és azzal bátorították alkalmilag bajtársaikat, hogy az egész eljárásnak legfeljebb rangvesztés és legrosszabb esetben egy-két évi várfogság lesz a következménye. Ellenben Aulich Lajos, Leiningen Károly gróf, Pöltenberg Ernő és a többi tábornokok komolyan készültek a halálra. Egyikök sem várta a bitófát, hanem katonásan, golyó által kívánt meghalni.

Egynémely hadbíró, ki Aulich sztoikus nyugodtsága vörig boszantott, elárulta az eredeti szándékot, de erre Aulich azt felelte, hogy » nem a büntetés, hanem a bűn neme gyalázza meg az embert ».

A tábornokok rokonai nemesek Aradon, de Pesten és Bécsben is mindent elkövettek megmentésükre, de egyik helyről a másikra küldtén, végre belátták, hogy minden veszve van.

Dessewffy Arisztid Lichtenstein herceg besúletszavát birta arra nézve, hogy férje kegyelme fog kapni és örmében családi ékszerreit, pénzt olyan embereknek ajándékozta, kik a perbe befolytak.

Lichtensteinnek szintén szavát adta Haynau Dessewffy megkegyelmezetésére nézve, de a ke-

gyelem abból állott, hogy a vitez tábornokot kötél helyett golyóval végezték ki.

Leiningen Károly gróf tábornok megkegyelmezését nagybátyja, Leiningen Keresztély császári tábornok ellenzte, ki az áruló szökevény rokon kivégzetését természetes dolognak tartotta.

Kiss Ernő mellett a hannoverai udvar tett lépéseket Bécsben, hol azonban azt felelték, » hogy azon ezred tulajdonosa (a hannoverai király), melynek Kiss Ernő volt a parancsnoka, ne kívánja az ezred megbecsületését Kiss megkegyelmezetésében. »

Pöltenberg Ernő erősen bízott Paskievics herceg, Rüdiger tábornok és azonkintl ifj. Konstantin Nikolajevics nagyherceg pártfogásában, kikkel, mint Görgei hadi hírnöke a fegyverletélet dolgaiban gyakran érintkezett, s kik őt orosz módra örökkévaló barátságukról biztosították.

Török Ignác, ki pedig tetlegesen soha sem szolgált a seregben, és csak mint mérnökhafi főnök működött, egy óráig sem habozott a fölött, mi fog vele történni. Az átlósó pillanatig kedvez olvasmányát, Vauban erődítmenyi munkáját lapozgatta és csak azt restelte, hogy két egykori tanítványa, kik most a hadbíroságban fölötté törvényt mondtak, oly ezudarul bánt vele.

Knezicsnek, Lahnernek, nemkülönb Lázárnak szök ágában sem volt kegyelmért rimázkodni, vagy pedig rokonaikat ezért zaklatni.

A halálos ítéleteket egyenként hirdették ki a tábornokoknak. Legelőször Kiss Ernő tábornokra került a sor, ki erőlyesen felszólalt, midőn az ítélet felolvasása után vasra verték. Mindez nem használt, és midőn a tábornokot börtönébe visszakísérték, a folyosón Nagy-Sándor József jött elébe.

» Nos barátom, — kezdé Kiss Ernő nevetve, — én már készen vagyok; most, látom, reád kerül a sor. » Ezzel egymással kezét szorítva, elváltak, hogy egymást csak a halál napján láthassák ismét.

Az elítéltekhez a lelkeszeken kívül sem bocsájtották; azonkivül mindegyiknél két fegyveres ör állott, és a porkoláb a felügyelő tiszt jelenlétében minden két órában átmutatta a börtönt, megvizsgálta a láncokat és megmozgatta a foglyok ruháit. Az ételt metsző szerek nélkül kapták, bort nem ihattak többé és fehérruhát sem válthattak. A várban állomásozó gyalogság tisztjei nem csak maguk fel nem mentek a folyosón, hol az elítéltek őriztettek, hanem még a legénységet sem bocsájtották oda, habár a kivégzetés előtti napon, szabadon ki-s be járhattak volna.

A vár kapui az utolsó öt nap alatt folyton zárva voltak, és a parancsnok sajátkezüleg aláírt engedélye nélkül a várból senki sem távozhott, míg a lelkeszeken kívül más valaki alig jöhetett be a kapun.

Magában a városban sokféle hír volt elterjedve. Sokan azt beszéltek, hogy a tábornokokat Bécsbe kísérik, és ott fognak lenyakaztatni; mások ismét azt híresztelték, hogy az Pesten fog megtörténni, hol Kossuthot is fogva tartják. Mindezen hírek csak addig tartottak, míg a brünni hóhé legényeivel meg nem érkezett, ki mindenütt azzal dicsőkedett, hogy a legyőzhetetlen rebellus tábornokokat egy egyszer ő fogja felkötni. Az erre való szerszámokat magával hozta és csak a bitófákat rendelte meg, melyek utasítása szerint Uj-Aradon készültek.

A rémhír hallatára a legtöbb házban lefűgönyöztek az ablakokat a lakosok, nehogy valamikép a borzasztó jelenetnek tanui legyenek. Az utcákon alig járt valaki a katonaságon kívül, melynek erős őrszerényei éjjel-nappal a városban cirkáltak. A templomokban csak reggeli kilencz óráig maradhettek az emberek, ezentúl

zárván lett még az új-aradi uton lévő kis kápolna is.

Október 3-án Grünne Károly gróf tábornok érkezett Aradra, miöb sokan azt következtették, hogy az elítéltek számára amnestiát hozott. Az napon, midőn Grünne megérkezett a nagy piacon felváltva két zenekarjátszott, úgy, hogy alig akadt ember, ki jobb idöket, nem pedig tömeges kivégzetéseket ne várt volna.

Ámde a várból mindig szomorúbb hírek szivárogtak ki a városba nehány besorozott bécsi legionárius által, kik mint küldönczök némelykor ki-s be jártak. Grünne elutazása után az Uj-Aradon állomásozó katonaság nagyobb része a városba és a várba vonatott, mintha attól tartott volna, hogy valami távolról érkezés elleneség fogja megatáadni a várost. Az új-aradi országút mentében a tábori tüzérség lett felállítva, a sánczokra pedig felhúzták ama 24 fontos ágyúkat, melyekkel Damjanich a vár védelmére készült, midőn Buturlin orosz tábornok a feladásra felszólította.

Damjanich tábornok az osztrákok bevonulása után eleinte az úgynevezett kis udvarban lévő börtönbe, onnan pedig, midőn bajtársai Gyuláról Aradra kerültek, ugyanazon folyosón lett elhelyezve, hol élete utolsó napjág maradt. A katonarovos, ki félig begyógyult csontott részét kezelte, az ítélet kihirdetése óta nem látogatta meg többé, mire a hős tábornok mosolygva azt jegyezte meg, » hogy a feleser azért nem jön többé kötözgetni, mert tudja, hogy ezentül nem adhatok neki borraivalót. »

Mindazon hírek, melyek szerint a várbéli katonaság közül többen az elítéltek megszabadítását akarták volna megkísérteni, hogy továbbá az elítélteknek bizonyos feltételek mellett kegyelmet ígértek, — merő koholmányok. A várban a Deutschmeister-, Vilmos-Parma- és Woche-rezrebeli legénységen kívül egyéb csapatok nem voltak. A várparancsnok nem csak hogy ellenséges indulattal viselkedett a nemzet ügye iránt, hanem ezenkivül mindent elkövetett, a mivel a szerencsétlenek sorsát még súlyosabbá tehetette.

A kivégzetés előtti napon két futár érkezett egymásután Pestről és Bécsből, kik a csapat-parancsnok számára süirányokat hoztak. A futárok csak október 6-án este indultak vissza, és valószínűleg a megtörtént kivégzetésekről szóló jelentést vitték magukkal.

A két órán túl tartott borzalmas jelenet végével, midőn a felhőkől kibontakozott nap sugari a vértanuk sápad vonásaira estek, még az elvadtul horvát katonákat is elfogta a rémület.

Este felé az addig visszatartott népet oda eresztették a vesztőhelyre.

A vértanuk hullái ott a helyszínén ásatattak el, és csak némely családnak sikerült a drága tetemetek visszaszerezni.

Lázár Vilmos, Schweidel tábornokok, úgy-szintén Aulich, Knezics, Nagy-Sándor, Pöltenberg és Török most is ott alusszák az örök álmot, hol ezelőtt negyveneg évvel eláztak.

AZ ARADI KIVÉGZÉSEK 1849. OKT. 6-ÁN.

Komárom hirtelen feladása után az aradi várban fogva tartott tábornokok ellen a hadi-törvényszéki eljárás néhány nap alatt befejeztetett, a mennyiben az addig minden ok nélkül halogatott vallások egyszerre véget értek.

A porkoláb és segédek, kik eleinte a foglyokat rangjuk szerint szólították, most »arrestánsok»-nak nevezték és hatalmukat minden kigondolható módon éreztették.

A halálos ítéletek kihirdetése után a tábornokok mindannyian vasra verettek, sőt még a hős lelkű Damjanichra is azzal láncokat, ki pedig mankók nélkül egy lépést sem tudott tenni.

Október 5 én délután a kazamatáiban járó katonák örömtől sugárzó képpel mindodogatták, hogy a »nagyfűjek» holnap korán reggel valamennyien függni fognak.

A rettenetes hír másfelől is eljutott hozzánk, kik a földszinti kazamatákban fogva voltak, este felé pedig megjutottak a Brünnből érkezett hóhért, ki segédekkel az udvaron sétálgatott.

A verbirosági ítélete még az osztrák tisztek némelyikére is megdöbbenést hatott, mert többnyen úgy nyilatkoztak előttünk, hogy nem hiszik

a végrehajtás valóságát. Midőn erre azt jegyeztük meg, hogy mire való akkor a Brünnből ide rendelt hóhért?, azt felelték, hogy egy, legfeljebb két pelda fog statuálatni, a többi aztán kegyelmet kap. Ennek ellenében a várban fekvő Woche-gyalog-ezrebeli emberek már azt beszéltek, hogy egy helybeli ács udvarán kilencz bitófát készítettek, és ezeket a vesztő helyen le is állították. Az eddigi szokás ellenére, már 7 órakor este ránk zárták a kazamata ajtaját, és hat katona egy káplárral maradt nálunk éjszakára. Alvásról szó sem volt, noha a kazamatában lévő lámpást eloltották, és csak az asztal melletti ajtó kilencsén lógott egy szál fagygyugyertya.

Éjfélkor a porkolábbal egy törzstiszt jött be, ki reánk parancsolt, hogy azonnal fekdüjünk le a szalmára, beszélni pedig senkinek sem szabad. Szulinyi főhadnagyot, ki fenhangon kelt ki a brutális bánásmód ellen két gránátos közt a kazamatából kikisértek.

Három órakor nagy lármá hallatszott a vár belső udvarán. Az egész helyőrség kivonult, sőt még a városból is Uj Aradról is három zászlóalj gyalogságot vontak be a várba.

Tisztán megértettük a vezényszavakat és a segédtsztek által elmondott parancsokat. Három zászlóalj a vesztőhelyre, egy tizenkét fontos ütég pedig egy lovas század fedezete mellett az új-aradi útra rendeltetett.

Ezen intézkedések minden további kétséget kizártak. Szoba-örségünk négy órakor felváltották, illetőleg egészen visszavonták, és csak az ajtó előtt maradt két gránátos.

Fel hat után néhány perczel levelek dördöltek el a vár külső sánczában. Ekkor ölték meg Kiss Ernő, Dessewffy Arisztid, Schweidel József és Lázár Vilmos tábornokokat.

Miután a kivégzésnél a hadbírák, lelkeszeken és a katonaságon kívül abszolúte senki sem közelről, sem távolról jelen nem volt, ennél fogva a borzasztó dráma lefolyását csakis két bécsi legionistától hallottuk, kik 1848 október végén Bécs védelménél elfogatván, mint közberekek a Woche báró nevű viselő gyalogrezdebe soroltattak be. Az egyik közülök, Weinhengst Károly, ki a sánczban történt kivégzetést a század soriban végig nézte, sőt meg a földön heverő halottak mellett két órán át őrt is állott, ekkép beszélt el a véres jelenetet:

»Miután a négy tábornoknak külön-külön a halálos íteletet a kivégzést elrendelő záradékkal együtt felolvasták, mi egy jó félórát vettem igénybe, mindannyiról levettük a láncokat, és kezeiket erősen hátra kötvén, egymástól négy lépésnyi távoltságban letérdeltünk. Mindezt a porkoláb végezte, és pedig nagyon ügyetlenül, a mennyiben a köteleket nem készítette volt előre, hanem egy rossz késsel úgy metélte szét. A vértanuk szemeket nem akarták bekötöztetni, de a vezénylő tiszt csakis Kiss Ernőnek engedte meg, hogy a halálának a szemébe nézessen. Ekkor a lelkeszek a katonaság mögé léptek, és egyszerre tizenhat lövés dördült el, alig két lépésnyi távol-ságból. Kiss Ernő kivételével, ki a golyók mellé és altetébe értek, a többiek azonnal meghaltak. Ekkor egy gránátos a tiszt parancsára fegyvert Kiss Ernő tábornok fölébe sötötte el, mi által annak fejét egészen szétromszolta. A vértanuk, mielőtt letérdeltek volna, felső ruháikat levették. Ezeket a porkoláb magával vitte, este pedig, midőn a tetemetek ott a helyszínén elásták, az e munkára kirendelt katonák még a vérrel áztatott ingeket is lehúzták róluk és így meztelenül kerültek a sírba. »

Mindaz, mit ezenkivül a gyászos jelenetről hallottunk, csak is az illető lelkeszek által jutott nyilvánosságra, de maga a kivégzés így folyt le.

Mi alatt ez a vár külső sánczában történt, a többi kilencz tábornokot két sor gránátos közt a nagy udvarra vezették. Damjanich tábornok kivételével, kit úgy kellett az emeletről levinni, mert mankóival a lépcsőkön nem mehetett, de azért a láncokat meg sem vették le róla.

Miképen haltak meg a vértanuk az aradi Golgothán, azt mindenki tudja, hiszen sokan leírták. Arról azonban még senki sem beszélt, mily vérfagyaszto jelenetek fordultak elő a majdnem harmadfél óráig tartó vérengzés alatt.

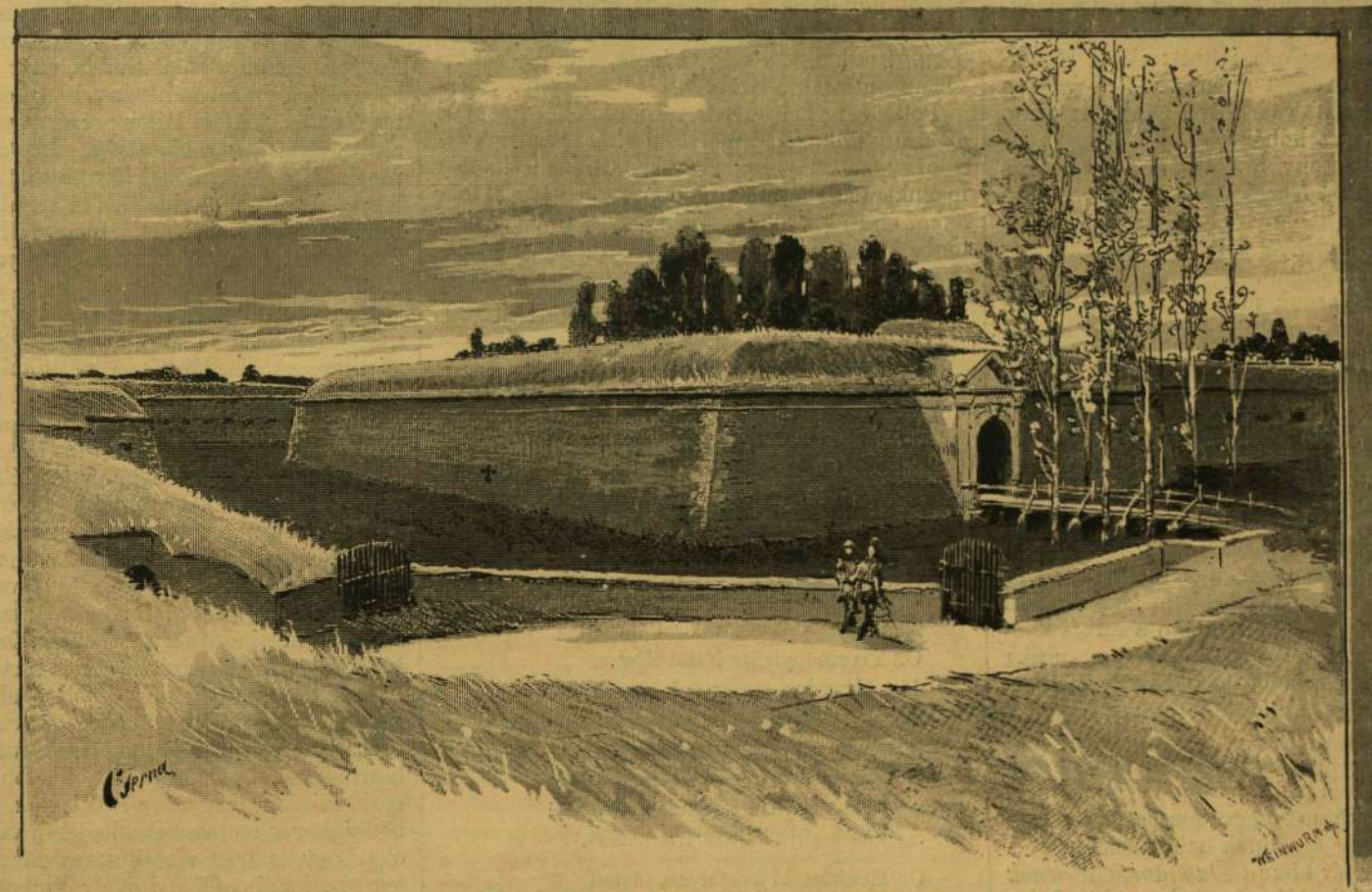
A vezénylő tiszt, Tichy örnagy, durva és lelketlen eljárása a katonaság soraiban is általános megbotránkozást idézett elő, mihelyt köztudomásra jutott.

Ugyanis a halálos ítéletek szokásos felolvasása és a kegyelemkérés gunyos formása után, a

Gyulay László eredeti rajza.

AZ ARADI VÉRTANÚK KIVÉGEZTETÉSI HELYE A VÁR ELŐTTI TÉREN, A MINT A HETVENES ÉVEKBEN MEG VOLT JELÖLVE.

Cserna Károly eredeti rajza.

AZ ARADI VÉRTANÚK KIVÉGEZTETÉSI HELYE.

AZ ARADI VÁR SÁNCZÁRKA, MELYBEN SCHWEIDEL JÓZSEF, KISS ERNŐ, DESSEWFFY ARISZTID ÉS LÁZÁR VILMOS TÁBORNOKOK AGYONLÖVETTEK.

A bástyafalban fekete kereszt jelzi azon helyet, hol a kivégzések történtek.

LENKEY JÁNOS TÁBORNOK SIREMLÉKE AZ ARADI Ó TEMETŐBEN.

Cserna Károly eredeti rajza.

BÁRÓ VÉCSEY KÁROLY TÁBORNOK SIRBOLTJA AZ ARADI Ó TEMETŐ ÉJSZAKI FALÁBAN.

Dörre Tivadar eredeti rajza.

AZ ARADI VÁR, AZ ARADI VÁROSHÁZ TORNYÁBÓL FÖLVÉVE.

tábornokokat az osztrák seregben viselt rangjuk fölémlítésével szólította föl a porkolab a katonaság négyzögéből, hogy éket egyenként a hóhérnak és pribekjeinek oda lökje, a mint ezt a pár századdal ezelőtől készült katonai büntető-kodex megkívánja.

Midőn *Leiningen* Károly grófra került a sor, a porkolab zavarba jött, és ekep szólította meg: „Ich bitte, Herr General Graf Leiningen.”

Erre Tichy őrnagy odakiáltott: „Was, Hauptmann Leiningen, sonst nichts“. . . *Leiningen* megvető tekintettel válaszolt a bántó szavakra, és szótlanul ment a hóhér felé.

Rendkívül alacsony bitófákat csináltattak, s miután a vértanúk, *Knezič* és *Pöltenberg* tábornokok kivételével, többnyire szalás emberek voltak, a hóhér és legényei háromszor-négyyszer is felrántották a faldokokat.

Damjanich tábornok majdnem egy fejjel nagyobb volt, mint a számára fenntartott bitófa. Midőn törött lábával két mankón nehezen oda vészorgott, a hóhér két helyen erősen megkötötte lábait, úgy, hogy a tábornok akaratlanul feljajdult. Míg a hóhér a tábornok fejével vészodott, addig két pribek lábait huzta el a földről, s addig ránczigálta jobbról-balra, míg a megkínzott vértanú, majdnem fél óráig tartó vívódás után, kiszenvedett.

Török Ignác tábornok, a ki igen ideges és beteges ember volt, szokott vendégje nélkül lévén, erősen megfázott és midőn a sorból kilépett, zokogási görcsöt kapott. Ezt az „urak” gyűlöletének néztek, holott eddigi tartásából láthatott volna, hogy a hős tábornok nem félt a haláltól.

Még több afféle jelenet fordult elő, de a leg-remitóbb mégis az volt, midőn *Vécsey Károly* tábornok, kit biráinak kegyetlensége legutolsónak hagyott, hogy társainak halálküszdelmét végig nézhesse, a már kimúlt *Damjanich* tábornok meg meglehetőséggel, mire a katonaság sorából hangos zokogást lehetett hallani.

Knezič tábornok hangosan imádkozott, és még akkor sem szűnt meg az öt kísértő lelkeszszel együtt a haldoklók imáját elmondani, midőn a hurkot már nyakába vetették.

Aulich Lajos tábornok halt meg legelőször. Szokott nyugalmával hallgatta végig a halálosítélet felolvasását, s aztán Tichy őrnagy fele fordulván, ki lóháton ülve alig várhatta már, hogy egykori feljebbvalóját a bitófa alatt láthassa, német nyelven a következőket mondta: „Ich protestire feierlich gegen dieses Urtheil.“ Többször már nem beszélhetett, mert Tichy kardjával intett a porkolabnak, ki a tábornokot karjánál fogva félre rántotta és a hóhérnak oda lökte.

Pöltenberg Ernő tábornok az utolsó pillanatilag kegyelmet remélt, és mindig a vár felé nézett hátra, honnan a lovas küldönczek a kegyelemhirrel meg kellett volna érkeznie, habár arról soha szó sem volt. De *Pöltenberg*, ki a fegyverletételi alkudozásokban az orosz fővezérnél közben járt, még Nagy-Váradoról is kapott hírt, hogy *Rüdiger* tábornok, illetőleg *Paskievics* herceg megkegyelmeztetését ki fogja az csárnánál eszközölni. Midőn reá került a sor, bajtársaitól fenhangon elbucuszva, bátran lépett a bitófa felé.

Arról, hogy *Leiningen gróf* tábornok Tichy őrnagy bekegyelmezését a katonasághoz beszédet tartott volna, melyben magát védeni akarta ama vád ellen, mintha Budavár bevétele után emberei az ő parancsa folytán osztrák tiszteket koncoltak volna fel, *Walter Nándor* besorozott bécsi legionáriusnak, ki mint kétszemes ember a kivégeztések alkalmával a négyzögben állott, nincsen, illetőleg nem volt tudomása. Ő csak egy heves szóváltásról beszélt, mely *Leiningen* tábornok és Tichy őrnagy közt, közvetlenül a halálos ítélet felolvasása után lefolyt. Nevezetesen azt is felhozta, hogy Tichy *Leiningen* tábornok szavaira elannyira dühbe jött, hogy lova kantárszárát erősen megrántotta mire a paripa kétszer egymásután felgaskodott.

A ki *Leiningen* tábornok méltóságát teljes nyugodt, modorát ismerte, az bizonyára tudni fogja, hogy a vitéz vezér nem volt az ember, ki ily perczben magát az efféle vád ellen hóhérjai előtt védelmezhetne volna. Sokkal valószínűbb ama feltevés, mely szerint *Leiningen* az osztrák őrnagynak erős szavakkal mondta meg véleményét, mire ez formájából kikelhett.

Az iszonyu dráma tíz órák ért véget, a mi-

dőn az eddig visszatartott népet oda eresztették a vesztőhelyre.

A katonaság elvonulása után csak hat gránátos maradt ott, míg a sírásók munkájukat be nem fejezték.

A holttetteket alkonyatokor vágták le a bitófákról, s valamint a vár sánczárkában agyonlöt-tektről, úgy itt is a kilencez tábornokról minden ruhát lehuzták. Csakis kettőn, *Damjanich*-on és *Lahner*-on hagyták meg az inget, a többiek meztelenül jutottak a sírba.

Pöltenberg bal füléből még a hóhér huzta ki az arany fülbevalót, melyet a vitéz tábornok viselni szokott. Gyűrűket a vértanúk nem vihettek magukkal a sírba, mert minden értékes tárgyat már akkor elszedtek tőlük, midőn az első napon a börtönbe kerültek, honnan többé ki nem jutottak.

AZ ARADI VÉRTANUK SZOBORÁNAK LELEPLEZÉSEKOR.

Tizenháromnak, nemzet milliója, Saru-megoldva ül hűsvét-napot. Él még az Isten, a ki védi, óvja Magyar hazánkat, mely feltámadott. Templomá löl szabadság Golgothája, Oltárod, a martírok szobra áll ; A Vesztő-tűz éget, száll szívünk imája ; Nincsen szobor élet, mint a szép halál !

Onádozat volt e hősök halála — Oh Thermopylae, te láttál ilyet. Jött Márczius, pascirantán lándgalára Dermedt álmaólat e nép följeát. Szétzúta lánccát és kardot ragadva, Rohant esatába a honért, jogért ; Az ösök sírja megmozdult alatta, S az ösök sírja hajtott friss babért.

Oh Génizusz, ki korszorába fűzted Ama porokból sarjadt ágakat, S félistenünknek homlokára tüzted — Magasztalás: ol zengett ajakad. Magyar dícsőség, bérezeidre hágtunk, Vitézségünkre tapsolt a világ, A mennyet-földet beragogyta lángunk, Szóvetünkünk : a honserelmi láng.

Jaj, hogy e lángra gyászt hozott Világos ! Jaj, hogy megcsorult kardunk előt ! Jaj, hogy letűnt, piros vértől virágos Csatamezőnk, szerezence-csillagod ! Karthágó romján még az ellen is sírt, Nekünk magunknak sem volt hajh, szabad. Ily gyászt, prófétánk elviselni nem bírt, Fényes nagy lelke foszlánynyá szakadt.

Mentünk világga. Jók elbujdosának. Te is turini aggastyán velők ; Vittek maroknyi port szi vankósának, Hogy arra hajtások hontalan fejk'. Tírteusz a hont nem siratta dalban, Tírteusz eltűnt, lantja néma lób ; Titkos fohászunk kelt egy egy sohajban, Mely végig rezgett a búss temetőn.

A temetőben kik e szellem-árnyak ? Te lengsz ott bajtársiddal, *Damjanich* ; Rettenhetetlen hőse nagy halálnak, Hogy hont szeretni bennünket tanits. Eltűntök ismét. Fény derül az éjre — Mi látomás ! E kép a tietek ! Fel, a magasba nézünk, nem a mélyre, Ott glóriában ég szent fejetek.

A sír megnyílva. Élnek mind e hamvak, Láng gyúlt ki bennök és a láng kicsap ; Kik a hazáért élnek, érte halnak, Hű kegyelet azokat őrzi csak. Magas példájod edz, gyújt, nagyra sarkal, Nevők, mint eszme, szájról-szájra száll, S zóg, mint az orkán vagy szél, sügva, halkal, Réad mutavva, fényes Ideál !

A haza képén csingótt, oh dícsőök, S a szabadságon, a ti lelketek ; Gyümölcse pirkad boldogabb időnek A mustármagról, mint vetettetek. Míg neveteknek a hon szobrot állít, S rá korszorút és tömjént hint kezünk ; Mi és utódnak híven a halálig Hiszünk, munkálunk és emlékezünk !

SÁNTA KÁROLY.

AZ ARADI 13 VÉRTANU EMLÉKSZOBRA.

Az aradi vértanúk emlékét dícsőtő szobor felállítására a nemzet legbensőbb vágya volt, de sokáig csak gondolatban foglalkozhatott vele. Rögtön a koronázás után azonban megtörtént a felszólalás. Az Aradon megjelenő „*Alföld*” szerkesztője, *Tiszti Lajos* tette meg lapjában 1867 jun. 15-én az első felszólítást, hogy a tizenhárom vértanú tábornok emlékére szobrot állítsanak Aradon. Nehány nap múlva már Arad város közgyűlésén mint indítvány hangzott a kegyele-tes óhajlás, s Atzél Péter polgármester elnöklete alatt megalakult a bizottság, mely a gyűjtéseket megindította, az emléket létre hozta. Hogy minő legyen az emlék, kezdetben el nem lehetett dönteni, mert minden attól függött, hogy milyen mozgalmat lehet támasztani, milyen mérvet ölt az adakozás.

Ez időben az egész nemzetet a politikai élet nagy hullámzása vitte magával. Szenvedélyes pártharcok kezdődtek. A politikai nagy átalakulás leköött minden figyelmet. A nagy zsi- badásra következett közelet foglalt le magának mindenkit, s a tényezők rendkívül igénybe voltak véve. A szabadságharc emlékeztetének, a nemzet jelesinek szobrokkal örökítése is oly soványult eszme volt, melyet egyszerre több helyen kívántak megtestesíteni, s nem egy város már kimerítette áldozatkészességét vagy saját helyi érdekére szánta, mikor az aradi vértanúk szobrára megindultak a gyűjtések. Országos gyűjtések folytak már *Széchenyi* és *Petőfi* szobrának. Debreczen *Csokonainak* emelt szobrot. Maros-Vásárhely Bem ére alakját akarta látni falai közt. Budavárába is emlékszobrot szántak a honvédeknek. Ezen kívül kisebb emlékekre majd minden megyében gyűjtöttek, hogy a szabadságharc esatatercét megjelöljék. Ez volt az oka, hogy az aradi vértanúk szobrára lassan gyűltek az adományok, s hat év múlva is még alig 40,000 frt volt együtt. Már sokan kétségkedtek, hogy méltó szobrot lehessen állítani, s a mellett szólaltak föl, hogy meg kell elégedni egy mauzóleum építésével, melyben a dícsőültek hamvait elhelyezzzék. Azonban mégis tovább folytatták a gyűjtést, újabb felhívásokat bocsátottak ki. Am tíz év múlva is, 1877-ben az alap 52,000 frtot tett. De nem mondtak le az eszméről, hogy nagy, monumentális szobrot emelnek.

1877 jan. 27-ikén állapította meg a szobor- bizottság a pályázati felhívást. Száz ezer frtra tették a szobor költségét. A pályázati határidő egy évre szolt. Beérkezett 14 pályázat, melyek fölött a Budapestben összeült bíráló bizottság, Atzél Péter akkori aradi főispán elnöklötte alatt 1878 decz. 21-ikén döntött, s a legjobbnak „*A haza minden előtt*” jelligével ellátott művet találta a 250 körmőzi aranyláng jutalmazta. Szerzője *Huszár Adolf* volt. A bizottság a min- tást nem találta kifogás nélkülinek, de mint abszolút művészi becseslő bírót elfogadta a ki- vitelre. Huszár magyarizó szöveget is csatolt mű- véhez, melyben azt mondta, hogy az emlékmű- nek olyannak kell lenni, hogy a nép magyarázat nélkül is megértse; szépnak kell lennie, hogy a részvetlen idegen figyelmét is megragadja s fel- költse részvétét azok iránt, kiket e mű dícsőt ; emlékszerünek kell lennie, hogy az utókor előtt tanusithassa a kegyeletet, a mit kifejezni akart az a nemzetnek, mely e művet föllátta. A művész mindezeket következőkben vélte eltalálhatni a pályaművéhez csatolt magyarázatban :

„A lépcsőzet fölött emelkedő talapat alsó részé- nek párkányán van elhelyezve a tizenhárom hős hű arcképe a szemlélőhöz legközelebb, hogy ezek vonásait a legapróbbra láthassa. A talapat ezen alsó részén 4 csoport foglal helyet. Elöl a Szabadság, a kor szellemének szövétének vi- látásánál fölébredve, ellenállhatatlan szerte tőri békóit s kardot fog jobbábra a küzdelemre készen. Balra az *Aldozatkészség*, mint a magyar nők 48-ban is tették, leoldja karpereczét, nyaklanczát, minden ékességét, s örömmel teszi le a haza oltárára, fölötte az ország címere van elhelyezve. Jobbra az *Erő* alakja ül nyugodtan, hatalma öntudatában tekint maga elé, fölötte Arad címere. Hátul a *Küzdelem végkatasztrófáját* látjuk ; a harcoss halálisan találya rogyik össze, kezében a zászló, melyet soha el nem hagy ; a Szabadság, melyért küzdött, át fogja őt és siratja a végzetet, melynek folytán a hős más ál- dozatot többé, mint élete vért, nem nyújthatott neki. A négy csoport közül emelkedik fel a talapat karszerű része, melyen a Haza alakját látjuk ; paizsára támaszkodva, rendíthetetlenül áll, s jobbja- ban tartja a hősök által kiérdemelt babérokoszorút. Arad város polgármestere ekkor *Salacz Gyula* volt, ki aztán, mint a szobor-bizottság elnöke

nagy ügybuzgalommal szolgálta a szobor ügyét, mely változatos sorsu volt.

Huszár 93,980 frtra számította a költségeket, s a művet 37 lábnyú magasra tervezte. A gyűjté- seket megújult erővel folytatták, a törvényhatósá- gokat is fölhívták, s a még hiányzott 40,000 frt. csakugyan összegyűlt. Huszárnál 1883 decz. 29-ikén kötötték meg a szerződést a szobor elké- szítésére, miután a pályázati tervet több módosi- tást tett. A szoborral 1888 szeptember végeig kellett volna elkészülnie.

A művész nagy kedvel fogott a munká- hoz, s Deák szobrának elkészítése mellett tel- jes erejét a másik monumentális munkának szentelte. Eleteének 1885 január 21-ikén hirtelen halál vetett véget, s az aradi szobor vá- lságos helyzetbe jutott.

Ez időben vonta túl magára a figyelmet egy fiatal szobrász, ki csak akkoriban végezte kül- földi tanulmányait. A műcsarnokban bemutatott szoborművei a pasztikus művészet annyira erejé- ről tanuskodtak, hogy mindenki a legszebbet várta e művek alkotójától. *Zala György* volt ez. Az aradi szobor-bizottság az országos magyar képzőművészeti társulathoz fordult, hogy ajánljon nekik egy művészt, a kinek tehet- ségében a társulat megbízik, hogy az eszme ma- gasztossághoz méltóan fogja kereszül vinni, kifejezésre juttatni a tervezetet. Az országos képzőművészeti társulat egyhangulag *Zala Györ- gy*-t ajánlotta, s a szobor-bizottság őt bízta meg Huszár szerződése alapján, hogy a művet kidol- gozza és befejezze, azon óhajlásának adva kife- jezést, hogy a kivitelben szorosan ragaszkodjék Huszár tervezetéhez, s jelesen, hogy a Hazának (Hungáriának) Huszár által már kidolgozott alakját is alkalmazza.

Zala 1885 október 6-án hozzákezdett az em- lékmű egyik főcsoportjához, az „*Ebredő szabad- ság*” mintázásához. Ekkor látta, hogy mily ne- héz láncozatok rak művészi szabadságára a szer- ződés ; válságos úton volt, hogy vagy pusztá másolójává lesz Huszárnak, s erre egy önálló művész képtelen, vagy csupán a témáját tartja meg, s önállóan juttatja művészi kifejezésre az eszmét. A szerződés szellemi részének mellőzé- sével, a szobormű előnyére, csak is az utóbbi utat választhatta, meg levén arról győződve, hogy előljenehek intencióit ezért nem sérti meg.

Az „*Ebredő szabadság*” mintázásával *Zala* 1886 májusában készült el. Azonnal érezte is öntéte, hogy a nagy szoborműről is saját képes- ségéről mielőbb tanúságot nyújthaton. Az érez- beöntést Budapesten vették fel, hol e czélla a francia eredetű Turbain bécsi érezőtő által műhelyt rendeztetett be. A szobor-csoport 1887. őszén volt kiállítva a műcsarnokban, s mindenki elismeréssel nyilatkozott róla. A szobor-bizott- ság is teljes megleléssel vette át a szobrot, meggyőződve a változtatások előnyességéről, s belátván, hogy egy vázlat és egy kész mű között nagyon hosszú országút van, melyen sok el- potyog és sok felszedni való akad.

Az „*Ebredő szabadság*”-nál *Zala* a ruházatot a Szabadság alakján kevesebb redvől, klassziku- san egyszerűsítette, az alaknak kifejezőbb moz- gást, a Génizusznak fiatalabb testet, más mozgású szárnnyakat adott s a két alakot szabadabban igyekezett csoportosítani. Huszár mintáján a Génizusz ugyanis átölelve tartja a Szabadságot. Zalánál a Szabadság nő-alakja, két kezén szét- tépett láncozokkal, arczán a kiállott szenvedés- nek, de egyúttal a szebb jövő iránti lelkesedé- nek kifejezésével, a följé hajló Génizuszra tekint, ki széttörte bilincseit, kezébe adta a kardot s egyik kezével fölemelkedni segíti, másikkal pe- dig a lobogó szövétékkel elébe világít.

Zala e csoportot a belga kormány saját költségén állíttatta ki Brüsszelben a nemzetköz- i emlékmű-kiállításon, s ott is elismerésben része- sült s hivatalosan nyilatkozott róla a kritika. *Zala* ekkor pár óra tanulmányok végett Pá- risba utazott s onnan visszatérve, hozzákezdett a „*Harczkészég*” és az „*Aldozatkészég*” mintá- zásához, a hol még inkább kimutatta, hogy nem másolta szolgáljal az eléje tett mintákat, ha- nem saját erőteljes művészi egyéniségét is érvé- nyesítette.

A „*Harczkészég*” Huszár kis mintája egy pasztorszerű alakban tüntette föl, a mint orosz- lánbőrön ül s Herkules-buzogányt tart a kezé- ben ; Huszár saját fejét akarta ez alakra mintázni. *Zala* ebből egy klasszikus kifejezésű ifjú embert formált, elhagyva minden genreszerűséget, nem valami hivatáshoz illő athléta izmaival, hanem du-

zadó fiatal erővel, arczán az elszántság tekin- tével. Fején sisak, jobb kezével földre támasztott szepteg buzogányt markol, míg balkeze, mintha türtőztetné, leszorítja a jobbot. Oroslánbőrön ül, talpra szökni készen. Az oroslánbőr leplezi a különböző meztelen alakot.

Az „*Aldozatkészég*”-nél a művészi szempon- tok azt kívánták, hogy az eredeti minta alakja egészen megváltozzék. Huszár mintája ugyanis — egy nő, a ki ékszerreit a haza oltárára teszi — arra a félreértésre nyújthatott alkalmat, mintha a művész egy tolettével foglalkozó nőt kívánt volna ábrázolni. *Zala* a belső érzés kifejezésével kívánta lehetetlenné tenni e magyarázatot, s az- zal, hogy a nőalak kezébe ékszer helyett diadé- mot adott, melyet ez, mint legdrágább kincsét, fejéről levéve szeretettel a haza oltárára helyez.

Ez oltár görög triposzszal fejezte ki, a nő ruhá- zatát klasszikus modorban egyszerűsítette s fejt meg-nyarso hajfonadékkal látta el. A „*Harczkészég*” és „*Aldozatkészég*” alak- jait 1887 július havában vette át a szobor-bizott- ság szintén teljes meglelédéssel. A kész szoborművek közül a képzőművészeti társulat 1887-iki őszi tárlatán az „*Ebredő sza- badság*” mellett a „*Harczkészég*”-et is kiállította *Zala*, s az utóbbiért kapta a Trefort által alapí- tott arany-érmét, melyet ekkor másodsorú adtak ki. Miután ily érmmel csakis önálló és abszolút műbeest művészi alkotásokat juttalmaznak, *Zala* megjutalmazása újabb bizonyásgul szolgálhat arra, hogy művét önálló felfogással készíté.

A mellékesoportozatok elkészülésénél kide- rült, hogy e szoboralakok nem lesznek kellő összhangzatban a Hungáriával, mely nem ugyan- azon művész munkája s a bírálók azon meg- győződésre jutottak, hogy a „*Hungária*” alak- jának is újra kellene mintáztatnia, a mire *Zala*, a mű iránti kegyeletből, teljesen díjtalanul, úgy szólván ajándékképen, egy új főalak elkészíte- sének nagy munkájára vállalkozott. *Zala* ekkor már a „*Haldokló harcoss*” csoport- tot vette föl munkájára. Ez is eltér a Huszár mintájától. Huszárnál ugyanis a női alak, lábá- val pajzsra, testével a haldokló hősré támasz- kodva, egyik kezével a saját fejéhez kap, a má- sikat az ég felé tartja. *Zala* nő-alakja itt tekin- tetével az eget keresi, mintha annak irgalmat kívánna leesení, míg karjával a leeroskadni ké- szülőt emeli. A harcoss zászlót tart szívéhez szorí- tván, rajta e jelmonddal: „Ha Isten velünk, ki ellenünk !” A haldokló harcossal egy Niobe- csoport lebegett a művész előtt ; a görög klasz- szikus fájdalomnak mélysége és szépsége, nem pedig a modern szobrok előforduló sírás. Valóban a fájdalomnak szobrászi szép kifejezése ez. A szobor 1888 májusában adatott át az érez- őntőnek.

Miután e csoport is a bíráló bizottság jóváha- gyásával találkozott, *Zala* hozzáfogott a főalak- nak, a Hungáriának újra mintázásához 1888. október elején s elkészült vele 1889. májusában. Itt a változtatást már azért is nagyon szükséges- nek tartotta, mert Huszár „*Hungária*”-ja nagyon is emlékeztetett Bavaría, Ausztria, stb. alakjaira, szóval oly alakokra, melylyel az országokat kon- vencionális módon allegorice szokás kifejezni.

Zala Hungáriából új szobrot kívánt alkotni, mely kifejezze magyar jellegét. Az ő Hungáriá- jának alakja magas an emeli föl tölgy- és babérok- szorut tartó jobb kezét, s egy boldogabb jövő reményének nyugodt kifejezésével arczán, lefelé tekint a tizenháromra, bizonyágul az eszme dialalának. Baljával egy kardra támaszkodik és pedig Szent István azon kardjának utánzatára, melyet *Ipolyi Arnold* „*Magyar korona*” című mű- munkája valóban az első királynak mond. Fején *Mátyás király* híres fekete seregének sisakja, a nemzeti muzeumban őrzött példány után ké- szült. A sisakot, Hungária fejedelmi méltóságá- nak jelképül, korona veszi körül, és pedig annak a mintájára készült korona, mely Szent Margit, IV. Béla király leányfye volt s a Margit-sziget romjai közül fölászta, szintén a nemzeti mu- zeumban látható. A sisak alól jobbról és balról egy-egy hajlonat csung előre, testét sodrony pánczéling borítja, a minőt a harcossok viseltek, magyar motívumokból összeállított díszítéssel gazdagon hímzett lova ruhá van rajta, feloldalt fölvágyva s láttatva lábát is, mely szintén sod- ronypánczéllal van borítva és lovagsarkantyut visel. Szent István kardjára támaszkodó balka- rjálól csung a *Mátyás királynak* tulajdonított pajzs, melynek eredetije Párisban, utánzata pedig a nemzeti muzeumban van, e gót betűs fölirattal :

„Alma dei Genitrix Maria interpolla pro rege Matthia.” Jobb vállán párduezbőr csung alá, Árpádra emlékeztető. Egész megjelenésén cheru- binszerű fenség kifejezése ömlik el, s hogy kar- csúsága mellett nagyon vékonynak ne tűnjék föl, e pajzs és párduezbőr jobbról és balról ugy- vannak elhelyezve, hogy lészléngő szárnnyak be- nyomását tegyék a szemlélőre.

A talapatot, melyen a Hungária szobra áll, Huszár terve szerint a tizenhárom tábornok érem-arcképe díszíti, négyzögletes keretbe fog- lalva, a talapatba beillesztve, s befelé homo- rian mintázva. Ezeknél a változtatás két szem- pontból lett szükségessé ; és pedig először azért, mert a 13 tábornokról főmrandúr arcképek köz- ül némelyikről csakis főmrandúsági rajz ma- radvány fenn, művészi követelményeknek meg- felelően kidomborodott relief arcképekkel kel- lett azok után előállítani, a melyek készítésénél a hasonlatosságot és a természetességet inkább lehetővé kifejezésre juttatni, míg a homorú és beillesztett képnél, a hasonlóság keresése az adott körülmények között művészielg elrajzolást és a belső szervezetnek hibás voltát vonhatta volna maga után ; — szükséges volt a változtatás másodsorú azért, mert a beillesztett négyzög- letű keret az architektúra rovására lett volna, azt gyengítve ; a talapatból, mintegy börtönből néztek volna ki a vértanúk képei. A kidombori- tás eredményezte, hogy a 13 domborművű arcké- p ma mintegy gyöngyör koszorúza a talapat- tot. *Zala* az arcképek hátterének köralakot adott, magukat az arcképeket pedig nem lapos, hanem erősen kidomborodó haut-relief modor- ban dolgozta ki. A tábornokok főmrandodott arcképei szolgálták mintául a medaillonok elkészítésénél, s erő és jellemző kifejezés tekinté- telen valóban elismerésre méltók.

A talapatot, még Huszár *Adolfnak*, *Schicke- dandz Albert* műépítésze tervezte ; hozzá fordult *Zala* s vele együttesen dolgozta át a talapatot első tervét, a mely az ő alakjához nehezkés lett volna. Az alsó, három lépcsős helyett két széles lépcsőt alkalmazott ; a középső talapat széle- sőbb kiterjedésű és gazdagabb tagozást nyert. Ez által az elhelyezendő allegorikus csoportozatok szabadabbak lettek és jobban érvényesültek. E változtatások egyúttal szükségessé tették, hogy a Hungária alakját tartó közép oszlop is magas- sabb legyen. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az egész emlékmű magasabb legyen, s jobban hozzá illjék a nagy térhez, melynek közepén áll.

Az emlékmű gránit talapzata már 1889 augusztus elején készen állott az aradi Szabad- ság-téren. A szobor négy mellékesoportjának és a 13 arckép-éremnek, s Magyarországt és Arad- város czimerének, melyek a Hungáriát tartó kö- zepeszlőra alkalmaztattak a Harckészég és Aldozatkészég föl, szóval a Hungária kivéte- lével az összes szoborművek érezőtvtvényei szept- ember 6-án elején egyszerre szállítottattak Aradra, hol a szoborműveinek a kitalapzatra alkalma- zását Tourbain érezőtő eszkökölte. Hungária alakja csak e napokban került ki az érezőtő mű- helyéből s szeptember utolsó napján érkezett Aradra, hol azonnal fölállították.

Zala, mikor a monumentális emlék készítésé- vel megbízták, sokáig habozott, hogy ne Rómá- ban készítse e el művet, hol akkor műterme mellett a Palazzo di Venezia-ban, de mégis Budapest mellett határozott, s itt rendezett be műtermét. Míg a szobor készült, sok műértő és előkelőség fordult meg *Zala* műtermében. Volt ott gróf *Andrássy Gyula* is, ép akkor, midőn a művész az „*Ebredő szabadság*” csoportozatát befejezte. Gróf *Andrássy* hosszasan nézte a művet, s azt mondta Zalának: „Ne is csináljon többet, csak ezt, s helyezze valami nagy obeliskz vagy pyr- amis elé, melynek oldalain lehet a tizenhárom tábornok képe csoportosítva. Magában ez is kifejezse mindent.”

Az emlékszobornak eredetileg a 13 vértanú halálának negyvenedik évfordulójára, a mult év október 6-ikára kellett volna elkészülni, de *Huszár* közbejött halála miatt egy évvel elkéssett. A halasztásra egy öreg honvéd szomorun felső- hajtott: „Nem érjük meg, pedig egy meghalt honvéd társam haldokolva megcsókolt, azt mond- va, hogy az ő ösokját is tegyem le a 13 tábornok szobrának talapatára.”

Az egész nemzet mély kegyelele találkozik az aradi szoborban, s meglelédéssel tölthet el, hogy az legszebb szoborművünk eddig a magyar hazában.

1849—1890. OKTÓBER 6.

AZ ARADI VÉRTANÚK EMLÉKSZOBRA. — HUSZÁR ADOLF KIS MINTÁJA.

HUNGÁRIA
AZ ARADI VÉRTANUK EMLÉKSZOBRÁNAK FŐALKAJA.
Zala Györgyösi.

A TIZENHÁROM TÁBORNOK ÉREM-ARCZKÉPE AZ ARADI VÉRTANÚK EMLÉKSZOBRÁN.

ZALA ÖRÖGYTŐL.

nagy lett. 1833-ban az ezred Olaszországba lón áthelyezve, s az időközben meghalt angol király helyébe, Károly Albert szárd király lett 1-ső tulajdonosa. Dessewffy 1835-ben mint második, két évvel utóbb pedig, vagyis 1837-ben, mint első osztályú kapitányt találjuk, míg Mészáros Lázár ugyanott mint számfelölti őrnagy szolgált, ki több ízben elismerte, hogy Dessewffynél jobb lovas az egész tisztikarban nem volt.

Az akkori szolgálati viszonyok unalmas egyformasága folytán a századosi rangon túl ritkán szolgáltak oly emberek, kiknek otthon vagyonuk vagy valamely birtokuk volt. Ezen okból Dessewffy Arisztid is huszonegyévi folytonos szolgálat után, 1839-ben nyugdíjba lépett.

1842-ben nőt vett nővére, Újházy Ferencz leányát és margonyai birtokán esendes visszavonultságban élt, míg az 1848-iki mozgalom magányból őt is a tettek terére nem szólította, a mennyiben a sárosmezei nemzetőrségi lovas-szervezésével lón megbízta.

Tarcsalná Schlick ellen harcolt legelőször. A honvédséghez beosztván, Bicskénél, Isaszegnél, Vácznál és Nagy-Sarlónál mint önálló lovasági parancsnok huszáraival az ellenséget mindenütt megkergette, és nem volt reá eset, hogy az oly roham, melyet Dessewffy Arisztid vezetett, hátrálással végződött volna. Egykori tisztársai, Jablonovszky Mór, herceg, nemkülönben Ottinger és Fürstenberg ellen nem egyszer harcolt, s ezek mindannyiszor elismerték, hogy Dessewffy Arisztid nem puhult el, mióta 1839-ben az ezredet ott hagyta.

A Vág-vonal mellett csaták után Dessewffy Pesten keresztülvonulva, július 1-én második nősült, Szinyey Emiliát vetvén nőül, de már az esküvő utáni napon hadtestéhez sietett.

A szerencsétlen temesvári ütközetben Dessewffy lovasága hátramaradt részével Karánsebes felé vonult, hol a világos éjszaka hírt vette. Csapatja élén, Erdélyen keresztül, Törökországba akart magának utat törni, midőn Görgői unszolására, nemkülönben Lichtenstein Ferencz herceg tábornok biztatására folytán, ki néki feltétlen amnesztiát ígért, a fegyvert letette. Ez alkalommal Lichtenstein herceg újra becsületességét adta Dessewffynak, hogy számára kegyelmet fog kieszközölni, sőt nejét e részben bizonyos oldalról rávéették, hogy nagybecsű ékszereinek feladásával a hadbíró lekenyerezze. Mindezek dacára Dessewffy kotel általi halálra lón ítélt. Haynau, kit Lichtenstein herceg az általa Dessewffynak adott becsületössé beváltására unszolt, ismert ridegségével oly formán játszott ki Lichtenstein herceget és Dessewffynét, hogy a kotel általi halálra szóló ítéletet golyó és puskapor általi kivégeztésre változtatta „kegyelem utján,” a mint a „Pester Zeitung” hivatalos rovatában olvasható. Október 6-án reggel 1/2 6 órakor Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Schweidel József és Lázár Vilmos az aradi vár déli árkában agyonlövették.

Gróf Vécey Károly. Vécey Károly gróf a hajnáskeői Vécey grófok ősmagyar családjából, 1807-ben, Pesten született. Az osztrák hadseregben régóta találjuk a Véceyek hosszú sorát, többnyire fényes állásokban és magas rangban. Nádasdy tábornagynak legmeghibtebb embere szintén Vécey pandur ezredes volt, kitől a porosz tábornokok mindig jó távol szerettek maradni, mivel katonái nem igen törődtek sokat a nemzetközi joggal és több effle szókásokkal. Vécey Károly gróf 12 éves korában a 2-ik huszárezredbe mint hadapród lépett, és már 1830-ban másodosztályú századosná lett, mi még az akkori szolgálati viszonyok közt is rendkívül gyors előmenetelnek volt tekinthető, mert az ezred a francia háború óta nem állott ellenség előtt.

1847-ben Vécey Károlyt mint őrnagyot találjuk Kiss Ernő ezredparancsnoksága alatt, míg a 2-ik ezredesi helyet Gröschl Károly gróf töltötte be, ki akkoriban István főhercegnél a főudvarmesteri szolgálatot végezte. 1847-ben az egész 2-ik huszárezred Kis Ernő birtokain állomásozott, mely körülmény, három-négy alantás tiszt kivételével, döntő hatással volt a tisztikar hazafias tartására.

Az 1848-iki válságos időben, midőn az ezred a Bánáthban a lázadó sereg ellen harcolt, a reakció mindent elkötetett, hogy az alkotmányos, törvényes útról eltérítse. Ezen kísértekek ellenében leginkább Vécey Károly gróf lépett fel határozottan, ki, mint legidősebb törzstiszt a katonai becsület kérdését oly meggyőző nyilat-

sággal vetette fel, hogy a tisztikar azt egész terjedelmében magáévá tette.

A boldogultan emlékü Lambergen Ferencz gróf, mint az ezred 2-odulajdonosa, kevéssel megöletése előtt, Vécey Károlyhoz, mint rokonához fordult, hogy az ezredet vezesse Jellachich táborába, mit azonban Vécey határozottan visszautasított, sőt e miatt Lambergenhez élesen hangon tartott levelet intézett. Ezen levél, nemkülönben Gröschl Károly grófnak, mint ezredbeli törzstisztnak s utóbb császári főhadsegédnek ellenséges indulata, teszük érthetővé ama rendkívüli szigort, melyet Vécey ellen aradi főhadsegéd ellenében kivégeztetésére utolsó pillanatáig alkalmaztak. A Lambergen-féle felhívásra írt levél is ott szerepelt a bűnfelek között a haditörvény-szék asztalán.

Temesvár ostroma alatt Vécey parancsnokolt, de kevés szerencsével, mi azonban leginkább azon körülménynek tulajdonítható, hogy táborában szakértő tüzérségi parancsnok nem volt, ki a vár rendszeres lövöldöztesét vezette volna. Vécey október 6-án, Gröschl Károly különös kivására vezették ki legutóljára. Vértanú hamvai ott porladoznak az aradi régi sarkertben.

Alulich Lajos. Alulich Lajos 1792-ben Pozsonyban született és 1809-ben a Sándor orosz császár nevével viselő 2-ik gyalogezredbe lépett mint közember. Mint ilyen és mint alibíri részt vett az I. Napoleon elleni utolsó háborúkban.

1814-ben zászlótartó (alhadnagy), 1815-ben pedig hadnagy lett az ezredben, mely akkoriban Pozsonyban állomásozott.

A párisi béke megkötése után polgári származású tisztre nézve nagyon nehéz vált az előléptetés, s így Alulich is csak 1825-ben lett főhadnagy, míg öt nánál fiatalabb tiszték már régén elhagyták.

Mindezek dacára Alulich ernyedetlen szorgalommal működött régös pályáján és többszöri áthelyezések árán nem akart magasabb rangot nyerni. 1847 végén mint alezredes, Radecky tábornok kivására folytán, Milanóba lón áthelyezve, de saját kérelmére ismét meghagyatott ezredében.

1848 június végén a 2-ik gyalogezred, melyet Alulich mint alezredes vezényelt, a föllázadt ráczok ellen lón kirendelve.

A Szent Tamás alatt parancsnokló Bakonyi tábornok, kinek Alulich határozott föllépése útját vágta, azon ürügy alatt, hogy helyét Alulich is betöltheti, rövid szabadságot kérve, otthagya a csapatokat és augusztus 19-ike után megszökött.

Ekkor Alulich a Duna balpartjára rendeltetett a Schwarzenberg-Simunic-féle osztrák hadtest ellen. Miként oldotta meg e kényes feladatot, azt mindenki tudja.

Görgőinek a bányavárosokból való visszavonulása alatt Alulich Széklánánál feken tartotta az osztrák túlerőt. 1849 április 10-én Mészáros hadügyminiszter ajánlata folytán tábornokká és a 2-ik hadtest parancsnokává lón kinevezve. Nevéhez mindenütt a győzelem, a dícsőseges harc emlékei fűződnek. Minden nagyobb fegyvertettnél ott találjuk Alulichot a maga esendes, de határozott és soha sem habozó föllépésével.

Az isaszegi csata után Alulichnak jutott ama nehéz feladat, hogy a Budapesten álló ellenséget abban a hitben tartsa, hogy a magyar sereg a főváros visszafoglalását akarja erőszakolni, holott a mint tudjuk, hadaik Komárom felmentésére siettek. Az osztrák vezér ráment a lépre és azt sürgőnyözte Bécsbe, hogy a lázadók arczbán készülnék támadására, mely alkalommal őket meg fogja semmisíteni.

Alulich a Rákoson 1849 április 25-én keltezté kiáltványában arról értesítette a főváros lakosait, hogy a felszabadulás órája már közel van.

Budavár ostrománál Alulich hadtestét személyesen vezette a rohamra.

A dícsőült tábornokot legjobban jellemzi ama férfias elszántsága, melyvel Windischgrätz hírhedt felhívását Schwechatnál visszautasította. Ugyanis ezen felhívás néhány nappal a kitűzött határidő lejártá után jutott Alulich kezébe, ki szokott pontosságával rávezette a megérkezés napját és óráját, s aztán sajátkezűleg a követvekező hátirattal látta el német szolgálati nyelven:

«Látam és olvastam, azon megjegyzéssel, hogy részemről csak akkor felelhetnek meg ezen rendeletnek, ha herceg Windischgrätz Alfred tábornagy ur engemet, valámint a 2-ik cs. kir.

sorozred tisztikarát V. Ferdinánd király Ó Fel-ségének különös parancsa által a már leített eskü alól felmentette. Addig is: ad acta. Alulich s. k. alezredes.»

Az aradi vérbírótság azon szemrehányására, hogy ő, mint valamennyi büntársra között a legidősebb, okosabb is lehetett volna, de e helyett a legrosszabb példával ment előre, a következő feleletet adta: «Már koromnál fogva is kötelességemben állott társaimnak ép úgy, mint alárendeltjeimnek jó példával előre menni.»

Aradon a vele rokonézelméi Csányi Lászlóval nyugodtan megbeszélte a kényesrűlt fegyverletét következőnyei. Tudta, hogy mi vár reá, de azért figyelme sem méltatta a szökésre való unszólást. — «Mit gondolnánk tisztjeim és derék katonáim, kiktől a harc téren mindig megkívántam, hogy vakon kövessenek, ha most itt hagyánám őket.»

A vérbírótság előtt nem rimázkodott, feleletei mindvégig rövidebbek voltak. mint a hozzá intézett kérdések.

«Hodie mihi, cras tibi!» voltak, utolsó szavai. Tetemei maradtak a bitófa alatt.

Knezics Károly. Knezics Károly, egy jelenleg is Szlavóniában létező katonai család ívadéka, 1827-ben a 34-ik magyar sorozredben lépett a katonai pályára.

Az ezred 1848-ban Lembergben állomásozott, és a magyar miniszterium sürgetésére V. Ferdinánd király parancsa folytán a fellázadt sereg ellen Szent Tamás alá jutott. Itt Blomberg, utóbb Holsche és gr. Telesi Ádám Knezicset, mint határvédelmi embert, a szökésre unszolták, mire a vitéz katoná az felelte, hogy a rokon faj lázadóinak számát szaporítani nem fogja.

Damjanich parancsnoksága alatt a hadtest minden csatáiban tevékeny részt vett, és az 1849 áprilisi dícső harcokban mint dandárnok mindenütt kitüntette magát.

1849 április 25-én Komárom felszabadításánál Knezics vezette az elővédet, s csapatjai élén mint első nyomult be az ellenség által megszállott sánccokba, mire az osztrákok rendetlen futásban végképen visszavonultak.

Rövidlátó ember lévén, katonáit arra unszolta, hogy mindaddig szuronyt ne szegezzenek, míg az ellenség szemé fehérét tisztán ki nem veszik.

Budavár ostrománál Knezics megtudta, hogy testvéröccse a várórségben mint tiszt szolgált. Ezért a főroham alkalmával hadosztálya vezénylét Leiningen grófnak adta át, és mint önkéntes vett részt a harcban.

Midőn Damjanich Komáromban, a kocsiból kibukván, lábát törte, és ennek folytán szolgálatot nem tehetett, Knezics vette át a hadtestparancsnokságot és tábornokká lón előmozdítva.

Azonban a Vágvonali körüli ütközetekben nem felelt meg Görgői fővezér várakozásainak, mert tulszigoruan azon utasításához ragaszkodott, melyeket a csata napján kapott. Ezért eleinte a hadügyminiszteriumhoz lón beosztra szolgálat-tétet végezt, de annak Szegedre való áthelyezése után a Tiszánál felállított tartalékok jutott, mely azonban, mint tudjuk, nem jött többé a harc tere.

Knezics rendkívül vallásos ember volt. Minden ütközet előtt térdén állva imádkozott, s aztán bátran kitette mellét az ellenség golyóinak.

A vérbírótság előtti védekezése csakis abból állott, hogy a vett felsőbb parancs kötetkeztében kötelességét mint katoná és honpolgár becsületesen teljesítette. A többek közt azt is szemérevettedék, hogy Budavár elfoglalása után tulajdon testvéröccsét kivégeztette, holott ezen uri ember most is él, s még hajszála sem görbült meg az ostrom után.

A halálos ítélet kihirdetése után csak arra kérte bírót, hogy nejének, kinek kivüve senkije sincs a világon, utolsó havi fizetését adják ki, melyet Világosan ezüst pénzben felvett. A szerény kérelem azon indoklással lón visszautasítva, hogy a fejeztetésével a vagyon elkob-zása is jár.

Bátran lépett a vesztőhelyre, és egy szóva sem felelt a vezénylő Tichy őrnagy durva él- czeire, midőn szemüvegét letette.

Ott aluszsa az örök álmot, hol ezelőtt 41 évvel a hóhér legényei elásták.

Kiss Ernő. Elleméri és ittebei Kiss Ernő családja az alföldön nagybirtokos családokkal bírt, mint a Württemberg királyi területe, és ezen roppant jóságok csak legjobban vált meg a család.

Kiss Ernő 1800-ban Temesvárott született és az akkori főúri szokás szerint a lovasságnál szolgált. Mint 24 éves fiatal ember már főhadnagy és nemsokára százados lett. Az ily előléptetések akkoriban pénzzel eszközöltek, a mennyiben az illető tiszt, kinek sok pénze volt, az előtte rangban állólól ennek helyét egyszerűen megvette. Kiss Ernő utóbb a szárd király nevével viselő 5-ik huszárezredbe jutott, mely Milanóban állomásozott, onnan mint ezredes áttette magát a 2-ik huszárezredhez, mely Temes-Torontálmegyéekben a Kiss fele birtokokon volt elszállásolva. A fellázadt ráczok ellen Kiss Ernő vezette legelőször ezredét az 1848. év nyarán. A Hannover-huszárok világoskék mentéit és vörö-színűt a ráczok minden alkalommal gondosan kerülték. A véletlen úgy akarta, hogy a harc színhelye eleinte többnyire Kiss Ernő birtokain legyen, melyeket aztán a ráczok elpusztítottak. Így Elleméri kastélyát az ott felhalmozott mükínsekkel és drágaságokkal együtt felgyújtották, habár ezt sok rácz életével fizette meg, mert Kiss huszáraival ismételtén reájuk ütött.

Kiss Ernő volt az első magyar honvéd-tábornok, s mint ilyen a sereg főparancsnokságát a déli harc téren átvette. A lázadókkal való apró csatározásokból nemsokára kifejlődött a nagy háború. Itt már Kiss Ernő helyét be nem tölthette. Sokkal hibebb fia volt nemzetének, sem hogy csupa hiúságból a főparancsnokságot továbbra is megtartotta volna.

Maga kérte a kormányt, hogy helyettesítéséről gondoskodjanak, és 1849 február havában Debreczenbe vonult be.

Mészáros Lázár leköszöése után Kiss Ernőre bízott ideiglenesen a hadügyminiszteri tiszta, melyet Görgye, s utána több tábornok felváltva kezelt. Nagy vagyonát, a mennyiben ezt kézpénzzel és egyéb áldozatokkal tehette, az szabadságharc céljainak előmozdítására fordította Kiss Ernő soha sem dicsőedtet gazdságával, de Olaszországban ép úgy mint Pesten, Debreczenben, Szegeden, sőt még az aradi börtönben is tisztársait rangkülönbség nélkül segélyezte.

Ha valakinek úgy Kiss Ernőnek módjában állott volna külföldre menekülni, de ő állhatatosan minden erre vonatkozó ajánlatot visszautasított. Lovagias jellemevel nem akarta elhinni, hogy ellenfelei, kikkel mindenkor nagylelkűen bánt, másképp cselekedhettek.

A vérbírótság megérteztete nagyrúi volt. Egyszerűen megtagadta a választ bármely kérdésre, ha ezt kellő illedelemmel nem intézték hozzá. Midőn a halálos ítélet előtte kihirdették, mosoglyva azt jegyezte meg: «E wird nicht so arg sein», a mivel valószínűleg azt akarta mondani, hogy nem hiszi annak végrehajtását.

Október 6-án reggeli negyed hatra, midőn Schweidel, Dessewffy és Lázár tábornokokkal a vár első emeleti folyosóján találkoztak, honnan a belső vár egyik sánca-arkába tereltettek, nem engedte szeméit bekötni, és maga mondta ki a tüzelési vezényszót.

A vitéz tábornok két golyó mellbe találta, s így a földön heverve rángatózott, mire aztán egy Deutsche-master ezredbeli gránátos fegyverét a haladkló fülebe elsütötte, mi azonnali halálát okozta.

Igy halt meg az első magyar honvéd-tábornok.

A SZABADSÁGHARC TÖBBI VÉRTANUI ARADON.

1849.

Maholnap nem lesz ember, a ki még emlékezni fogna arra, hogy Aradon a tizenhárom tábornokon kívül a nemzetnek más vértanui is voltak. Ezeket pedig ép úgy megilleti a nemzet kegyelete, mint azokat, kiknek 1849 október 6-án a haza szent nevéért omlott ki vérük.

A szölliősi fegyverletét után, midőn az orosz fővezér még nem tudhatta, miként dönti el a hatalmas czár a leigázott magyar nemzet sorsát, midőn a rövid és minden katonai dícsőség nélkül befejezett hadjárat végét legalább is Galiczia végleges elfoglalásában remélte látni, — ezen időben a hadifogságba jutott magyar sereg néhány orosz ezred kíséretében Szölliőről Kis-

Jenőnek, és Sarkadon keresztül tovább Gyula felé tereltek.

Paskovics vezért az ötödik napot akart nyerni, hogy többek közt előtte meghódított sereget is

biztosíték gyanánt magával vihesse, ha a bécsi kormány a barátságot véletlenül felmondaná. Hiszen Szölliőről és Világosról néhány óra alatt Aradra szállítható volna hadifegyverek; de ez nem felelt meg terveinek, és az augusztus 12-én a czárhoz menesztett futárnak idő kellett, hogy az utat oda és vissza megtehesse.

Amde a jó hír hallatára Bécsben, illetőleg Pozsonyban megelőzték Paskievics terveinek kivételét, és mire ennek futárja lóhalálában Varsóba ért, addig a czár parancsa Pozsonyban készült már Nagy-Váradra jött.

A magyar csapatok Gyulán átadandók, a var-sói herceg pedig menjen vissza, a honnan jött. Ez volt a parancs levele, melyet a czár nevében azonnal végre is kellett hajtatni. Gyulán sok, de aránylag mégis kevés embernek nyílt ki a szeme, mert különben nem veszték volna el legjobb-jaik a hóhér keze alatt.

Azok közül, kik azt hitték, hogy Aradon megjelenve, sorsukat enyhítik, Ormay (Auffenberg) Norbert ezredes is volt, ki mint egykori császári tiszt sokat tartott a rendszabályokra és ezek pontos kivitelére. Jó katona volt, ki sok véres csatában bátran nézett a halál szemébe, és ott, hol embereivel megjelent, győzelmet is aratott. A fegyverletét után bátran megszököhetett volna. Elegen voltak, kik erre figyelmeztették; de Ormay se hogy sem akarta ily módon kikerülni a bajt.

Gyulán, midőn a sereg először érezte meg, hogy nem hadi-, hanem közönséges fogságba került, midőn a ravasz orosz jó barátok egy óra alatt eltűntek, a nélkül, hogy még csak felénk is néztek volna. Ormayban feltámadt ama szerencsétlen gondolat, hogy ő, mint külföldi, előre Aradra siet, hol bajtársai javára Haynaut azon sajnó félelmetekre figyelmezteti, melyek színt az egész bajnak és viszálnak okozói voltak. A nemeslelkű vitéz katona nem ismerte ellenfeleit, arról pedig még fogalma sem lehetett, mi áll Haynau szándékában. Hiába figyelmeztették ennek véres müködésére, a júliusi harcok után, hiába hoztak fel oly példákat, melyek az emberben a vért megfagyasztották, Ormay mindezek dacára Gyuláról egymaga Aradra indult, nejét fogolytársai oltalmára bízván, míg ő onnan vissza nem tér.

Ormay két nappal előzte meg a magyar fegyvercsapatok bevonulását Aradra. Haynau főhadsegéd, Pokorny ezredes, Hausteine őrnagy és szárnysegéd által jelentette be Ormayt, ki mint hadifogságba jutott magyar ezredes magánkihallgatást kért a fővezértől, hogy bajtársai ügyét élő szóval előadhassa.

Alig hogy az Ormay neve Haynau fület meg-ütötte, oly éktelen düh tört ki rajta, hogy az egész főhadiszállás legalább is valami merény-letre gondolt.

Néhány perez múlva, Ormayt hátra kötött kezekkel hat gránátos, puská tusával agyba-főbe vevén, a vár felé terelte. A szomorú menetet egy lovas parancsörtszt előzte meg, ki tán husz perczel előbb ért a várba, mint Ormay a kíséretével. Mire a külső kapuhoz értek, az egyik levágott jegenyefa-törzsnél már ott várta egy Parma-ezredbeli oláh czigány közember és egy tiszt, kinek parancsára a szerencsétlen Ormayt a czigány nagynehezen a fatörzsre felakasztotta.

A vitéz katona teste estig ott lógott a fán, este pedig a várakban ássott gödörbe dobták. Holt teste bizonyára most is ott nyugszik. Ő volt a Haynau első áldozata Aradon.

Ormaynak sem emlék, sem pedig egyéb jele a kegyeletnek nem jutott, holott kétszeresen halt meg a hazáért: mint katoná és mint hí bajtárs, ki magát az utolsó pillanatban feláldozta.

Ó róla ez idő szerint alig beszél már valaki. Néhány hét múlva a «Pester Zeitung»-ban megjelent egy haditörvényszéki ítélet, mely szerint Ormay Norbert ezredes mint áruló stb. kotel által kivégeztetett.

Ezzel Haynau utólagosan valami bevehető alakban akarta a világnak bemutatni kegyetlen tettet, habár az ítélet minden egyes szava hazug koholmány volt.

Egy nappal Ormay ezredes megöletése után, két fiatal erdélyi honvédtisztet ölték meg még sokkal borzasztóbb módon az aradi vár belső udvarában. Nagy Bálint és Nagy Ákos testvérek voltak. Bálint az idősebb, a szabadságharc ki-törése előtt egy székely gyalogezredben mint tiszt szolgált, míg öt évvel fiatalabb öccse, Ákos, mint közhonvéd valamely gyalogzászlóaljhoz jutván, tiszt lett, és Bem kíséretében Temesvár-

nál Bálinttal együtt hadifogságba jutott. A két testvér azonban Temesvárról szerencsésen elmenekülvén, Aradra sietett, hol mint önkény-tesek a sereghez csatlakoztak és augusztus 13-án Szölliősnél a fegyvert letenni kénytelenek voltak.

Őt napi hurcoltatás után Nagy Bálint mint egykori osztrák tiszt a várba került, Ákos pedig künn rekedt a városban. Midőn meghal-lotta, hogy bátyja a várban van, ő is oda indult és valamiképen be is jutott. Itt szökésre beszelte rá bátyját, a nagy tolongásban és zűrzavarban mindketten fennakadás nélkül a külső kapuig értek. Itt azonban egy határőrtiszt kérdőre vonta őket, és midőn nyíltan bevallották, hogy mindketten fogoly honvédtisztek, azonnal jelentést tett Haynau-nak, ki azt parancsolta, hogy a két szökevényt azonnal lövessék agyon. A kapu alatt Deutsche-master-gránátosok képeztek az őrséget, kik Ácsnál és Nagy-Sarlónál Leiningen és Klappa által csúfosan megvertetten, minden alkalmat felhasználva, hogy a honvédekben boszút áll-hassanak. A szerencsétlen két testvért mindenek-előtt erősen megkötözve, az első sáncaba letaszí-tották s ott számukra két sirt ástak, mi majd-nem egy órárt vett igénybe. Midőn az alig két láb mély sírral elkészültek, Ákos szemé láttára elő-szórt Bálintot oly formán vezették ki, hogy egyenként négy golyót löttek bele és a még vo-nagló testet a sírba hányták, erre aztán a másik testvérré került a sor, kivéle szintén így bántak.

A Nagy testvérek kivégeztetését száz meg száz fogoly nézte a sánccról. Az ítélet nem je-lent meg a hivatalos lapban, a történelem pedig azóta régén napirendre tért fölöttük s a vértanú k hullái most is ott porladoznak a sánca-árkában.

A negyedik áldozat, melyet Haynau adóz dühében Aradon megöletett, Zombory Iván főhad-nagy volt.

Zombory Debreczennél mint tüzérszt sokáig védelmezte ütegét az orosz lovasok ellen, de mindkét karján, fején és mellén erős végásokat kapván, leestt lováról. A sereg visszavonulása után Zomboryt jöszivő debreczeni emberek a csataterén felszedvén, sebeit bekötötték és né-hány nap múlva a derék tiszt kerülő úton csapa-tja után indult, melyet azonban eskais Aradnál talált meg, hogy ezzel együtt hadi fogságba jusson. Zombory a «fehér kereszt» vendég-lőbe záratott el sok más tiszttel együtt; de mi-tután nehéz sebei miatt ápótlásra szorult, az őrség tisztje megengedte, hogy magának a gyógyser-tárból bizonyos szereket hozhasson. Zombory köpönyegét vállára akasztva, a nagy piaczon végig ment és véletlenül Haynauval találkozott, ki egy csoport tiszttel a Forray-ház előtt ácsor-gott. A szegény fiú, ki Haynaut soha sem látta, de azonkivül bekötözött kezét a nélkül sem mozgathatta, szó nélkül haladt el a fényes tár-saság előtt. Midőn Haynau észrevette, hogy egy honvédtiszt ment arra és sapkáját le nem vette, azonnal megállította. A miért nem köszönt, két képlárral a szomszéd boltból egy padot hoztatott elő és ott a helyszínen, ezer meg ezer ember szemeláttára hatvan botot veretett Zomboryra. Az iszonyú fájdalom következtében, Zombory sebei tüstént felfalakadtak és a szerencsétlen férfiú tíz perez múlva ott az utcán meghalt. Eleinte ájulásnak nézték öszserogyását és néhány vödör vizet öntöttek reá, de a vértanú ekkor már ki-szenvedett.

Schwanenheimeri Hrubý Gyula lovas és a soproni születésű Murmann, császár-husár ezred-beli őrnagyok, kiket Haynau a többi vértanúkkal egyidejűleg Temesvárott kivégeztetett, mai napig is ott fekszenek, hol ezelőtt 41 évvel meghaltak.

Nem kívánunk valamennyi vértanúnk szá-mára drága márványból és ércből készült emlékoszlopokat; de annyit mindenesetre megkö-vetelhetünk, hogy a halottak csontjait kiemelve, tisztességes módon a temetőben tegyék örök nyugalomra. Ez sokba nem kerül és azt mutatná, hogy a «halás» nemzet, ha egyébbel nem is, de legalább a kegyelet ily egyszerű kifejezésével tiszteli meg azokat, kik a haza védelmében har-colzva, ily módon végezték életüket.

Nem lenne ez sem rekrimináció, sem demon-stráció, hanem az emberiség iránti tartozásnak szerény lerováása s némi csekély elismerés azért az áldozatért, melynél nagyobbat ember nem hozhat.

Ezelőtt csak néhány ünneppel franciaák, olaszok és osztrákok közösen ünnepelték meg a solferinói csatában elesett bajtársak emlékét, minden ke-serőség és szemrehányás nélkül.

Régi honvéd.

ÉBREDŐ SZABADSÁG.

HARCZKÉSZSÉG.

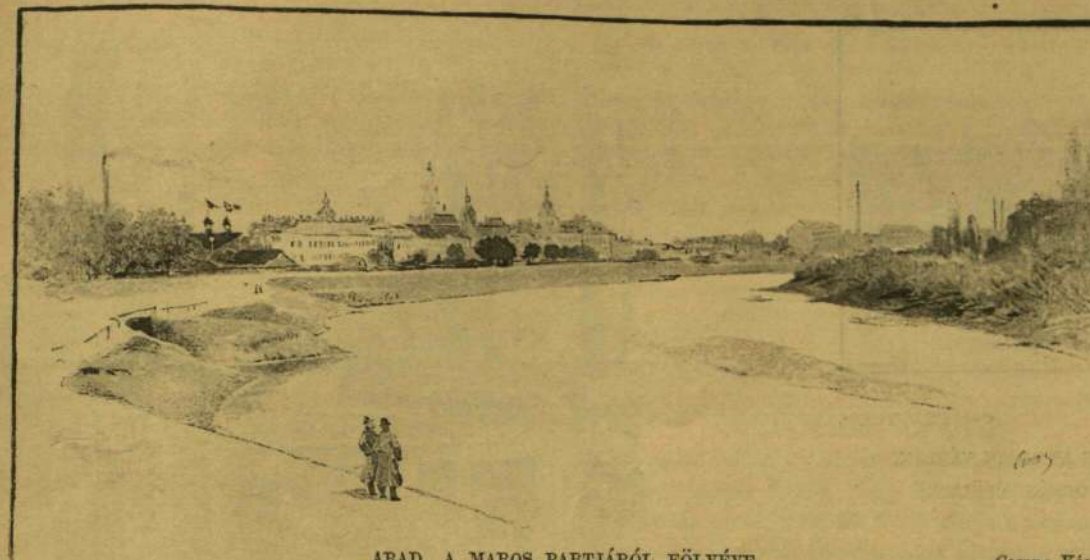
ÁLDOZATKÉSZSÉG.

HALDOKLÓ HARCOS.

AZ ARADI VÉRTANÚK EMLÉKSZOBRÁNAK MELLÉKCSOPORTOZATAI.

Zala Györgytől.

ARAD, A MAROS PARTJÁRÓL FÖLVÉVE.

RÉSZLET AZ ARADI VÁR SÁNCZ-ÁRKÁBÓL, A HÁT-TÉRBEN A VÁRTEPLOMMAL.

Cserna Károly rajza.

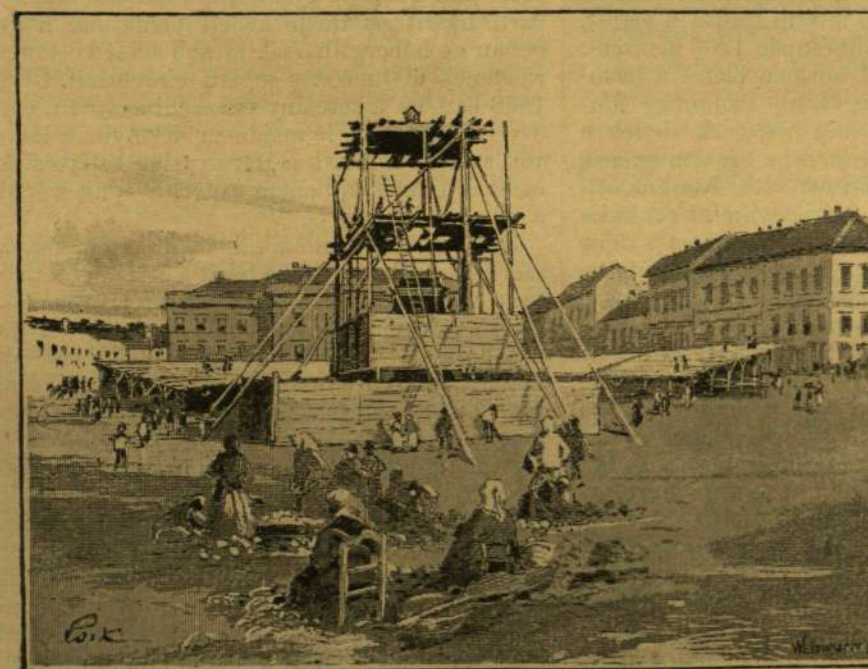

Az arad-esznádi vasutak palotája.

A városháza.

Pénzügyi palota.

A VÁROSHÁZ-TÉR ARADON. — Dörre Tivadar rajza.

A VÉRTANÚK EMLÉKSZOBRÁNAK FÖLÁLLÍTÁSA AZ ARADI SZABADSÁG-TÉREN.

AZ ARADON 1849-BEN ELESETT HONVÉDEK EMLÉKSZOBRA. — Aradi Zsigmondtól.

Cserna Károly rajza.

A VÉRTANUK BÖRTÖNE AZ ARADI VÁRBAN.
(MA HADPARANCNSOKSÁGI ÉPÜLET.)

ARAD.

A marosmelléki Arad városnak öt-hat névkona volt az országban; túlélte valamennyit. Alapítójának Arad vezért tartják, ki Csanáddal együtt részt vett Ahtonymnak, a Szent István nyugat-európai színezeti reformjában megnyugodni nem tudó, s ezek miatt fellázadó nemzetségtönek leverésében. Korát tehát *Szent István* idejéig viszik föl. Első, okleveles nyomát azonban csak II. vagy Vak *Béla* király idejéből (1131—1141.) találjuk. Ő alapította Szent Márton nevére az aradi prépostságot és káptalant, mely a török hódítás idejéig az alföldi Marosmellék legnevezetesebb hiteles-helye volt, hol egy időben tüzelt és vassal való ítéleteket is tartottak. Csak hogy az akkori Arad vagy Orod nem a mai területen, hanem odább keletre, a mostani Glogováz falu helyén állott. Ott mutogatja a nép az egykori prépostsági templom alapfalait s mesél a vak királyról, kinek sátra az öt halom közül a középsőn volt kifeszítve akkor, midőn az itt 1132-ben tartott országgyűlésen 68 pártot gyilkoltak le s a származású szép Ilona királyné által feltüzelt urak.

Aradnak ekkor már vára volt s méltán bevált megyei középpontnak, mert Aradmege síkságát épen középpont metszette a Maros. Éjszakán a Százszög, délen a Beregszög terjedt s megközelítette a Temes folyót. Keleten Erdélyig (Hunyadmegeig) ért határa, mely a hegyvidékek körülbelül a vízválasztót követte. A nép túlnyomóan magyar volt, de szláv elemek is vegyültek közé; oláhokról e megyében csak a XIV. század elejétől fogva hallunk, az Árpád-korban nem. Ma ök képezik a megye lakosságának 67%-át.

A várost és a megyét nem egy rázkódthatás érte. 1241-ben borzasztóan elpusztították éjszakai és nyugati szomszédjait, Záradot és Csanádot a tatárok; csak Arad várát nem tudták bevenni. Az utolsó Árpádok idejében azonban hanyatlani kezdett, s az Anjouk alatt, az ő rovására, inkább a Maros szűkebb völgyében fekvő Lippa fejlődött. Az a körülmény, hogy a káptalan Aradon működött s hogy a megye is itt tartotta üléseit, mégis megőrizte Arad jelentőségét az egész korban. 1551-ben azonban a török megszállta s népét arra kényszerítette, hogy 7—8 kilométerrel odább, nyugaton, a Marosnak egy nagy szigetén, — a mai helyen keressen újabb otthont.

A város magyar lakossága lassankint szétzülött, s a XVII. század elején az erdélyi fejedelmek szerbeket telepítettek be Lippáról a kezökre jutott aradi várhoz, melyet a Maros-vonal védelmére a törökök emeltek. E vár számos ostromot látott a XVII. században; fontosságát *Savoyai Jenő* is annyira méltányolta, hogy a század végén ezt akarta tenni a temesi részében még megmaradt török hatalom ellenében hadműveleteinek alapjává. Jól megerősítette a várost, melyet egyúttal az akkor alakított marosmenti határőrség ezredparancsnokának székhelyévé tette. Ide költözött át a borosjenői görögkeleti püspök is. Lakosainak száma azonban 1700 táján a katonákat odavéve sem lehetett több 2500-nál, kik némi ipar mellett földműveléssel foglalkoztak. Mintegy 70 év múlva már, noha időközben (1751.) a határőrség feloszlott s a szerbek egy része kivándorolt, háromannyi lakosát is 1100 házat számláltak.

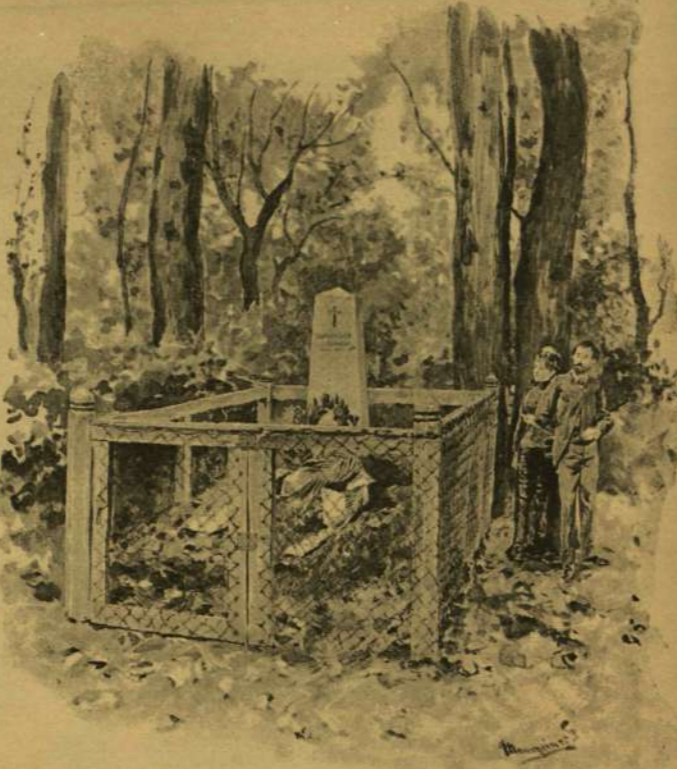
Csak hogy ez időtől kezdve II. József idejéig nem volt szabad új házakat építeni, sem a régiakat kijavítani, mert *Mária Terézia Harsch báró* terveit szerint egyszerű várat épített

Araddal szemben a Maros balpartján s 2 millió forintot költött e várra akkor, midőn az ország évi adója sem ment többre három milliónál. Felbízta a lakosokat, hogy azonnal szabad királyi várossá teszi Aradot, mielőtt — a vár biztonsága kedvéért — odahagyják mostani helyüket s odább éjszakán, a közel fekvő Zimándon, települnek meg, hol államségelylyel, nagyszerűben építhetik újra városukat. — Az aradi polgárok azonban nem akartak másodsor is otthont cserélni s ismételt felhívásokra sem mozdultak tovább. II. József azonban, ki semmire sem becsülte a nagy garral épített új várat, s ki személyes tapasztalatból is ismerte Aradot, teljesen elejtette ezt a tervet, s Arad azóta nyugodt-talban fejlődhetett tovább. Századunk első tizedében már 13,000 lakosa volt s 1834-ben, midőn valóban szabad királyi várossá lett s megszábadult a kamara nyomásztól földesurasága alól. 17,000 szerb, román, német és magyar lakott benne.

Az önkormányzat jogának megszerzése egészen új pezsgést hozott Aradba, melynek fejlődését gátolta, de nem akadályozta, a sokszor rakoncátlan Maros 1844. évi pusztító árvize. Ekkor az egész ország részévé Arad felé fordult, s a segélyre kiadott albumban az ország legkitűnőbb írói közölték cikkeket. Arad gyorsan újraépült és csakhamar «búcsú-fejél» állt ismét a Maros termő partjánál az ifjú város «tündérképe.» «Magyar szellem» lobogását kívánta tőle a költő, s «magas reményvel» nem hiában nézett rá a hon. A hol a hazafias minoriták templomában imént még csak félve zendült föl a magyar ének, egyszerre elemi erővel kezdett lobogni a magyar szellem. Aradot nem országgyűlési törvényezik, hanem egy hazafias, szent elhatározás igtatta be a magyar, igazán magyar városok közé.

1848 október 4-én *Berger* tábornok, aradi várparancsnok, 24 óra alatt való nyilatkozatra szólította föl a várost, a császárnak engedelmességek, vagy a magyar kormány. A választ megkapta s harminnap lövetni kezdte a várost, melynek torlaszai mögött csupán 1200 nemzetőr állott. *Boczkó Dániel* kormánybiztos a szomszéd vármegyéket is fegyverre szólította, *Máriássy* őrnagy alatt pedig honvédek siettek a szorongatott város védelmére; s bár a megyei és erdélyi oláhság lázadása sok erőt elvont az ostromló seregtől, s bár *Máriássy*, mint ezt különösen december 3-iki elsiertet roham s több fontos stratégiai pont elhanyagolása mutatta, nem állott feladatmagaslatán, ő s az őt felváltó *Pál Miklós* már is annyira szorongatták az őrséget, hogy az a lőhúst is élelmi szereit közre kezdte számítani s pénz helyt. Tűlön váltóedűlakkal érte be. 1849 február 8-án *Theodorovics* ráczai már-már elfoglalták a várost, midőn *Asztalos Sándor* egy középkori lovas hősiességével, *Boczkó Dániel* pedig — mint hajdan Imre király — kezében egy pálczával indult a fosztogató ellenség s kikergette azt a városból. Az ostromot azután *Kiss Pál*, majd *Vécsey* tábornok vezette tovább, s *Berger* tábornokot, kilenc havi hősie ellenállása után, június 27-én megadásra kényszerítette. Julius elsején katonai díszszel vonult ki az őrség, mely e kilenc hónap alatt 45,000 lövest tett a városra.

Arad főutczája s a Maros melléke rom volt, de e romok közt *Kossuth* kormányzó 1849 július 17, méltán jelenthette ki, hogy Aradon a hazafias s haza iránt való hűséggel azonos. Kiemelte a Dobóra s az egriekre emlékeztető

Mannheimer Gusztáv rajza.
DAMJANICH ÉS LAHNER SIRJA MÁCSÁN.

Az «Aradi vértanuk albuma»-ból.

hősiességet még február 8-án s július elején *Vetter* fővezér is kimondotta, hogy «Arad város kiűntetett ritka hazafisága s elsőnt, minden veszsel hátrán daczó állhatatossága kiérdemlé a nemzet halálját.»

Perczel Miklós, majd *Bergmann* parancsnoksága után alig hozta némileg rendbe a béna hős, *Damjanich*, a várat, csakhamar a menekülő kormányt kellett abban elhelyezni. Augusztus 4-étől kezdve Arad volt a csonka parlament és a kormány székhelye s itt történt az, hogy aug. 11-én *Görgei* kezeibe diktatori hatalmat adott a kormányzósról lemondó *Kossuth*, a mi harmadnap Világosnál fegyverletelre vezetett. *Kossuth* s a kormány menekült a várból, melyet pár nap múlva (aug. 17.) Damjanich az orosz seregek feladni kényszerült. A teljes hatalmú *Haynau* által felállított rendkívüli hadtörvényszék azonnal megkezdte működését. *Ormay* Norbert ezredek volt (aug. 22.) az első áldozat s őt követte (okt. 6.) 13 más vértanú, kiket részint főbelövetett, részint felakasztottak a győztes hatalom, mig magában a várból seregeseit tartotta foga a legjobbakat. Arad a magyar nemzet Golgotája lett, s *Kossuth* szerint, a honaszabadság mártirjai halálával megszentelt földjének minden porszeme termékeny honszeretben.

A város, mely a függetlenség nyilatkozathoz ápril 21-én valóságos bombaeső közt csatlakozott, megérezte a győztesek bosszút. Marospart házaik rendre le kellett bontatnia, hogy onnan ne háborgathassák tovább a vár külső területének 600 méteres sugarú circulusait. Csak 1868-ban, az alkotmány visszaállítására után egy évvel, szállították le majdnem felnyíre a lő-távkot s azóta nemcsak a Marosparton keletkeztek egész új házasorok, hanem nagyban épült s épül a város többi része is.

Szépnek azonban csak belvárosa mondható, melyet éjszakaról délfelé hasit ketté egy, a magyar városokat jellemző hosszú, széles útvonal. Ennek mentén van a Főút, *Andrássy-tér* és Szabadság-tér, melyekbe csinos mellékutcák nyílnak. Az *Andrássy-téren* pl. a város háza, kincstári palota és az arad-csanádi vasút épülete, nemcsak szablonos tornyos fedelőkkel, hanem stilszerűséggel is azonnal szembeötlenek s kevés vidéki városa van hazánkban, mely imponzánsabb térszertelet mutatathatna fel. Közéjükben a bérházakat is mind nagyobb fényűzéssel kezdik építeni s a pompás aszfalton, esténkint gázzal jól világított táv- és telephonsodronyokkal behálózott utcákon, a közúti vasút s a bérkocsik rohogása, a fényes kirakatok előtt állógólag vagy ide-oda tolongó emberek lármája közt, a nagyvárosból jött látogató sem érzi magát idegenül s annyival kevésbé, mert kényelemmel, sőt részben fényűzéssel berendezett szállók, vendéglők és fürdők állnak rendelkezésére. Újabb időben nagy csatornahálózatot épített a város, e részben azonban még mindig igen

sok a teendő. A Maros melléknél szép nagy területet alakítottak át parkká; a fák és bokrok azonban még kicsinyek s kellő költség, s különösen a locsoláshoz való víz hiánya ennek fejlődését nagyban akadályozza. Ronthat a látogatóknak jó véleményén a vízvezeték teljes hiánya is, a min különben egész komolyan segíteni akar a város. Ront az utcák egyenetlen, néhol hézagok építkezése, valamint az a körülmény is, hogy Aradnak, mely pedig g. kel. román püspökség székhelye, nincs méltó székesegyháza, a lakosság zömét képező katolikusok pedig egyetlen igénytelen templomban szorongnak. Ellenben valóságos palotákban helyezték el a tanintézetek; így a lyceum (főgymnasium, főreáliskola) és tanítóképző-intézet, gazdag gyűjteményekkel; a g.-kel. tanítóképző-intézet, a keresk. akadémia, a felsőbb leányiskola, a polgári és számos elemi iskola. Teljesen megfelelő a színház is, mely 1883-ban legett, de csakhamar újraépült s most a vidék egyik legjelesebb műintézete. E színház választja el az *Andrássy-tért* a Szabadság-térrel, hol most állítják föl a Vértanuk szobrát, melyet *Huszár Adolf* tervezett, de több módosítással Zala György mintáztott. — A történet tisztelői Aradon ez emléket, a várból a tábornokok börtöneit, a vár alatt kivégeztetők helyét, a temetőben *Vécsey* és *Lenkey* tábornokok sírját s a főteri sétakert végén az 1849 febr. 8-án vivott utczaí harez emlékére Aradi *Zsigmond* által mintáztott kis szobrot, semmi esetre sem hagyják megtekintés nélkül.

Maga az egyszerű gránit-obelisz, mely a felakasztott 9 hős vértanuságának helyén emelkedik, a várho vezető hídtól jobbra, a zsigmond-házi országút mellett fekszik, s bár dombra van építve, olykor alig látszik ki a tengeri közül. Mégis gyakran fölkeresi e helyet a kegyelet, mig feszélyezve érzi magát abban, hogy megtekintsék a várból azokat a börtönöket, hol utolsó napjait tölték a vértanuk, vagy hogy a Mikalaka felé nyíló vaskaputól jobbra fölkeresse azon helyet, hol négy hősnak kibuggyanó vére festé piprosra a szinc gyepeit. Aradon már évek előtt megpendítették azt az eszmét, hogy a vértanuk hamvait közös mauzoleumba kell összegyűjteni. E mauzoleum s a szabadságharczi muzeum legalkalmasabb tere lesz a régi temető, hol *Vécsey* és *Lenkey* nyugszik, s hol néhány év múlva ugyis parkot fog alakítani a város.

Erdékességek után hiába kutunk a nagy kiterjedésű külvárosokban, melyeknek néha csak náddal vagy épen zsúppal fedett házaik semmi sem jobb a falusiaknál. Helyenként azonban hatalmas gyárkemények emelkednek föl, s a város végén találjuk a monarchia legnagyobb szeszgyárát. A szeszgyártáson kívül főleg a lisztipar terén tűnik ki Arad.

Epen az ipar és kereskedelem az, mi Aradot, nagyobb külső szépségek híján is, az ország legfontosabb helyévé teszi. A mint már iparosítás tekintetében követ-tlenül Budapest után következtek, úgy iparkészítményeit s ezek forgalmát tekintve is az első között áll. Szép iparháza valóságos középpontja a város és vidék iparos értelmiségének, — mint ipar- és kereskedelmi kamarája négy vármegye anyagi érdekeinek. Kereskedelmi akadémiája teljesen magyar szellemben neveli a kereskedelmi pályára készülő ifjúságot. Az idén augusztus 2-án megnyitott a gazdagsága által köz elismerésben részesülő délmagyarországi kiállítás nemcsak egészen iparról és kereskedelemről, hanem igazi közszellemről is tanuszkodhatik. Ennek köszönhető Arad, hogy évről évre erősödik, s hogy országos rendezések teljes hiánya mellett is Dél-Magyarország egyik legnagyob jövőjű városává küzdte föl magát. Takarékpénztárai és bankjai nem kevésbé hű képet adnak anyagi terén kifejtett elénkésérő, mint lapjai, egyesületei, nyomdái stb. szellemi mozgalmairól, ha ezek amazok mögött maradnak is. Mint az irodalom és művelődés tényezője újabban a Kölcsey-egyesület szerzett érdemeket.

Arad egyúttal a hasonló nevű megyének is székhelye. E megyét délről mindenütt a Maros határolja; keleten a Hegyes-Drócsa és Moma-Kodru ágazza be s a Fehér- és Fekete-Körös öntözi; nyugati fele ellenben termékeny rónaság.

A megyének 300,000, a városnak közel 40,000 lakosa van. Vörösmartykánt «Tűzpont gyanánt függ a város szeme s alatta áll az alföld szellemen.» Magyar szellem lobog e városban s a gyászter virul a béke malasztos ólében. S ma,

midőn ezek sietnek oda, hogy lérojják kegyeletüket a tizenhárom iránt, s midőn a nemzet mély tisztelettel említi a szabadságharcz tizenegyedik vértanujának, a magyar Golgotájának nevét is, az elmaradhatatlan áldomások alkalomával ki ne érdene egyet a költővel, kinek szózatát senki sem érte át jobban, mint Arad?

«Csordultig a pohár: igyunk
S az istenekkel álmodunk.
Eljen, ki hátra nem marad!
Virulj fel ifjú, szép Arad!

MÁRKI SÁNDOR.

OKTOBER 6-IKA.

Az egész ország a nemzeti kegyelet egész hevével üli meg október 6-ikát, hogy mindenütt kifejezést nyerjen az érzés, melynek Arad városa e napon oly meghatározó módon szentel ünnepet. A honvéd-egyletek, a politikai körök gondoskodnak, hogy október 6-án az ország minden részén nyilvánulhasson a hazafias megemlékezés.

A budapesti ferenczrendiek templomában egész délelőtt gyászmisést mondanak. Délelőtt 9 órakor *Bathányi Lajos*-t lesz gyászmise, kinek holttesto

HUNGÁRIA, AZ ARADI VÉRTANUK EMLÉKSZOBRAÉNAK FŐALKAJA.

(Jobbról fölve.)

Zala Györgytől.

évekig e templom kriptájában volt elrejtve. Tíz órakor az aradi vértanukért mondanak requiemet.

Aradon a szobor leleplezésén a megyék, városok, testületek különtségleg képviselték magokat; az országgyűlési mérsékelt ellenzék és függetlenségi párt szintén.

A képviselőház is küldt koszort Aradra. Október 2-iki ülésében, *Helgy Ignác* indítványára határozta el ezt, a miniszterelnök hozzájárulásával, egyhangulag. A ház eme határozata nagy örömet okozott Aradon.

A különtségek vasárnap érkeznek. Az idegenek gyülekezése már e hét második felében meglátászt Aradon. Minden lakás le van foglalva. A színház előtti téren mindig sokan állógnak, néve a szobrot, mely körül egyre foly a munka az utolsó napokig. «Hungária» alakját, mely e hó első napján érkezett meg, vasúti teherkocsin vitték be a városba, a lovasút vágányain. Este már a helyen állt a szobornál főalkaja, s az állások teltbontását is megkezdtek.

Az ünnepély a minorita templomban kezdődik, reggel 9 órakor gyász isteni tisztelettel. Innen vonul a menet, zászlók alatt a Szabadság-térré. *Salacz Gyula* polgármester megalnyó beszédet tart, s ez alatt lehall a lepel. *Zala György* szobrász átadja a szobrot *Salacz Gyula* polgármesternek, mint a vértanú-szoborbizottság elnökének. Ezután *Somló Sándor* elszavalja *Palady* Lajos pályadínyertes ódját. Emlékbeszédet *Lukácsy Miklós* az 1848—1849-iki honvédek aradi egyletének elnöke mond.

A szózat éneklése alatt helyeztetnek el a szoborra szánt koszoruk. — *Délután* a vértanuk kivégzése helyén az aradi 1848—49-iki honvéd-egylet és Arad város ifjúsága által rendezendő ünnepély sorrendje: Gyülekezés délután 3 órakor a város háza előtt, hol az ifjúság rendező bizottsága a menetet rendezi. Indulás 4 órakor és kivonulás a kivégzés helyére. Gyászdal, éneklés a dalárdák. Ünnepi beszéd, tartja az aradi honvéd-egylet nevében *Tiszi Lajos* honvéd-egyleti választmányi tag. Arad város ifjúsága nevében dr. *Barabás Béla* fog beszédet tartani, mely után énekelik az «Isten áldd meg a magyart»-t, mire a menet visszatér a városba.

A szoborbizottság *Salacz Gyula* elnöke alatt e hó elsején délután népes gyűlést tartott. Elhatározták, hogy Tourbainnak kiállításnyoznak 2100 forintot, a még bennlevő 19,000 frttól. Szóba került, hogy Zala, *Sickedanz* műépítés és Tourbain ércöntő neve mellett *Huszár Adolf* nevét is bevessék a szoborra. A bizottság nem tartotta magát illetékesnek e tárgyban határozni. Ülést tartott a fogadó-bizottság is *Müller Károly* elnöke alatt; elhatározta, hogy szombattól kezdve a bizottság a vasutnál várja a vendégeket.

A requiem alatt a templomban 13 agg honvéd áll a katefalk körül. Az első padokorokban a vértanuk nőrokonai, a másik oldalon Arad kiváló vendégei ülnek. *Damjanichné* négy nőrokonával megy Aradra. *Lázár Vilmos* tábornok mostoha leánya levelét intézett Arad polgármesteréhez, hogy ő is részt fog venni az okt. 6-iki ünnepélyen, amint részt vett az 1849-iki okt. 6-iki aradi tragédiában is. *Lázár Vilmos* ugyanis okt. 6-ikán Aradon volt és súlyos betegségbe esett a tragédia híre. A beteg nő oldalán ott volt leánya, *Lázár Vilmos* mostoha leánya, *Székely Imréné* is.

Lahner György tábornok özvegye és leánya gyönyörű ércoszortut küldtek Milanóból.

Munkácsy számára az új városnéző rendeztek be lakást. *Lukácsy Miklós*, az aradi ünnepélyrendező bizottságának elnöke intézkedett az iránt, hogy az ünnepély alkalmával Aradon időző fővárosi hírlap-írók elszállásoltassanak, s munkájokban kellő támogatásra találjanak. Képviselétét már a legtöbb lap be is jelentette. Az ünnepélyen *Falk Miksa*, mint Arad város országos képviselője s *Vadnay Károly* a Kisfaludy-társaság képviselőjében lesz jelen. — Az aradi ünnepélyen a fővárosi művészlig is szinte képviselve lesz. *Zala György* hon, a vértanúsobor mesterén kívül leutaznak Keleti Gusztáv, a képzőművészeti társulat igazgatója, dr. *Szmercsányi Miklós* titkár, *Teley Károly* mutárnok, *Vastagh György*, *Feszty Árpád*, *Strobl Alajos* és *Margitay Tihamér*.

Konstantinápolyból is érkezik koszoru. Egy régi 48-as honvédtiszt küldi, *Mahmud Hamdi* (Freund), a szultán adjutnsa.

Az aradi díszelbáadás-ban szintre kerül «Rákóczi Ferencz fogsága», majd néma képletek, miatt a pályanyertes ódát szavalják el. Végül egy jelenetet adnak elő «A bitor és gyász» drámából.

Budapest főváros tanácsa elrendelte, hogy október 6-ikán a főváros összes iskolájában szüneteljenek az előadások. A főváros több iskolájában a tanulók magok közt gyűjtéseket rendeztek, hogy koszorukat küldjenek.

A főváros minden virágkereskedésének kirakata tömve van aranybetűs szalagokkal, melyek mind a vértanuk emléket tisztelik. Kiváncsi nép nézi mindenütt e részait annak a koszoru-tengernek, mely 6-ikán a vértanúsobor alapját fogja borítani.

* Az aradi vértanú-szobor készítésének egy derék segéd munkásáról is meg kell emlékeznünk. *Zala György*nek e nagy munkánál jelentékeny segítségére volt *Kölyk Miklós*, egy tehetséges székely ifjú, kit a székely-egylet ösztöndíjjal küldött Münchenbe, hogy négy évig az ottani műipar-iskolában képezze magát. Ő azonban előbb a képzőművészeti akadémiába iratkozott, a hol mindjárt az első hónapokban egy iskolai pályázatnál a követ hajító *Dávid* kis mintájával dícséretet nyert. A székely-egylet utasítására a műipariskolába ment, a hol kitöltve négy esztendejét, *Gyergyóba* került haza, s ott többek között gr. *Lázár Jenő*nek művészi kivetelű asztalos butorokát csinált, s az országos kiállításra díszkevelet nyert a gazdag faragványokkal, izlées ornamentekkel és alakokkal díszített butorokért. E tehetséges ifjút vette maga mellé *Zala*, ki aztán ő nála képezte ki magát a szobrászatban s ő is alkalmazta az aradi emlékvivitelénél. A mester mint szorgalmas, törekvő, kitűnő munkásról emlékezik meg róla.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A 'Vasárnapi Ujság' mai száma három ívnyi tartalommal jelent meg, s kizárólag az aradi vértanúk emlékkönyvének van szentelve, s erre vonatkozó cikkeink és képeink foglalják el ezúttal rendes és folytatásos elbeszélő-közleményeink helyét is.

A Damjanich és Lahner sírjának rajzát. A hozzá írt szövegből pedig a következőket említjük meg:

A holttesteknek titokban elvitelét a katonai hatóság nem ellenezte, azaz szemet hunyt rá. A bakó azonban őrizte a vesztőhelyen ázott sirokat, s pénzért árulta a halottakat.

hasson. E kedvező alkalom, mint Szmracsányi a legilletékesebb helyről értesült, nem fog sokáig késni, s mikor Munkácsy most Budapestre érkezik, minden előfeltétel meg van arra, hogy történetünknek egyik fényes lapját egy nagy festménnyel megörökíthesse.

A törvényszéki palota falfestményei. A törvényszéki palota esküdtészeki nagy termét freskóképek is fogják díszíteni, melyeknek elkészítésével Feszty Árpád bízott meg, ki a hat fali kép vázlatát a mult héten illesztette helyökre, hogy elhelyezéseket és hatásokat tanulmányozza.

DAMJANICH JÁNOS.

Özvegye birtokában levő 1847. évi daguerreotyp-képe után, melyet Damjanich 1847-ben adott az eljegyzéskor menyasszonyának.

PÖLTENBERG ERNŐ.

A 30-as években készült festmény után mely Fakh Károly orsz. képviselő birtokában van, s Pölsenberget vértanúegyenruhájában tünteti föl.

kik ezeket erekyeként őrzik, voltak zavarok közlés végett lapunknak átengedni. Zala György az aradi emlékszobor összes részleteit szíves volt rendelkezésünkre alá bocsátani.

Munkácsy új képei és az országház. Munkácsy két magyar tárgyú életképet fejezett be.

Az egyiknek czíme a 'Javíthatatlan', a másiké 'Téli este'. A 'Javíthatatlan' egy magyar paraszt, a ki a korcsma-asztal mellett ül.

A bizottság kíséretében megjelent Hauszmann építész, a palota építője, Bogisich Lajos törvényszéki elnök.

kában hálás népének az igazságot szolgáltatja. Az ötödik: Verböczy István bemutatja a Corpus Jurist a királynak és az országtanácsnak.

Az akadémia koszorúja Jókainak. Az akadémia 1890-ben az ezer forintos Péczely-díjat valamely az utóbbi években megjelent regénynek fogja oda adni.

A népszínházban szeptember 26-ikán mutatták be az őszi saison első eredeti újonságát, Relle Iván 'Fityfiritty' című népszínművét, mely egy darabig fenmarad a színpadon, nem belső értékénél fogva, hanem mert főszerepe jó szerencsével van Blahánéra szabva, s alkalmat nyújt, hogy a kitünő művésznő érvényesíthesse gazdag kedélyét.

A 'Fityfiritty' cím különös ugyan, de Blaháné hozzá szoktat. Olyan igénytelen, de ügyes leánya szokták mondani. Ilyen a darabban Sárka, a kit Szürszabó István uram a vásáron talált elhagyatva, mikor még csak három éves gyermek volt.

DESSEWFFY ARISZTID.

Than Mór 1849. évi festménye után, mely a Dessewffy-család birtokában van.

előngrik, s kijelenti, hogy István gazda az ő szeretője volt, s a vigadó nép megdöbbenése között a függöny legerdül. Sárka azonban a multa nézve nem érkezik; persze az ő tudni van, hogy Erzsók az ő tulajdon édes anyja.

bevall mindent, s István gazda elve szí Sárkát, Erzsók pedig eltűnik. A véletlennek így össztalálkozása erőszakos teszi a mese folyását és kibonyolítását.

A budai szinkóben szeptember utolsó napján végeztek az előadások. Krecsányi Ignác szintársulata az egész nyáron jó sikerrel működött, s a közönség elismerése sem maradt el.

KÖZINTÉZETEK ÉS EGYLETEK.

A történelmi társulat október 2-iki ülésén Thal Kálmán elnök melegen üdvözölte az ujra összegyűlt tagokat.

Szilágyi Sándor titkár emlékezett meg először dr. Szabó Károly elhunytáról, mely a társulatra és a történettudományra oly súlyos veszteség, kinek tudományos ellenfelei is tisztelettel adóztak.

GRÓF LEININGEN KÁROLY.

Barabás Miklós 1844-iki festménye után, mely gr. Leiningen özvegye (ma gróf Bethlen Józsefné) birtokában van. (A képen látható honvéd egyenruha 1850-iki átfestés.)

BÁRÁNY VÉCSEY KÁROLY.

1848-ban készült s ma is özvegye birtokában levő festmény után.

Valódiság jeléül:

kitűnő és hathatós voltaknál fogva már 38 év óta a legjobb hírnévnek örvendő különlegességeink

Dr. Suin de Boutemard zamatos fog-szappana

a fogak és foghúzó épentartására és tisztítására a legjobb és legbiztosabb szer; 1/2 és 3/4 csomagokban 70 és 35 kr-ával.

Dr. Borchardt illatos növény-szappana

igen ajánlható az annyira kellemetlen szepő, pörse-nés, pattanás, s más egyéb bőrtisztáltsátságok, az ér-des száraz és sárga bőr ellen, egyszerűsind a legkittü-nőbb pipere-szappan. Eredeti csomagokban bepe-csételve 42 kr.

Dr. Hartung növényhajkenőse, legjobbnak elis-
mert hajerősítő s hajkihullást gátló hajkenőse, tége-
lyekben 85 kr-ával.

Dr. Hartung kintahéj-olaja, a haját erősítő olaj,
mely annak puháságot s fényt kölcsönöz. 85 kr-ával.

Dr. Linder tanár növényi rudacs hajkenőse,
eredeti darabokban 50 kr-ával.

Balzsamos olajbogyó-szappan 35 kros csomag.
Dr. Béringuier zamatos korona-szesze, az Eau de
Cologne quintessenciája, eredeti üvegekben 1 forint
25 kr. és 75 kr.

Dr. Béringuier fügyökér-hajolaja, üvege 1 frt.
**Leder testvérek balzsamos földi dióolaj-szapp-
pána**, egy db 25 kr., 4 darabos csomag 80 kr.

Valamennyi fentebb elősorolt szab. czikk valódi
minőségben a következő magyarországi raktarak-
ban kapható:

Budapest: Török József gyógyszer-tára,
király-utca 12. szám alatt.

- Barna Zsig. gyógyszer-tára**, a magyar királyhoz. Cs. Kiss K. gyógyszer-tára a «Kigyóhoz». Viassek Ed. gyógyszer-tára a fekély medvéhez. Továbbá az új, gyógyszer-tárban és Prochaska J. kereskedésében. Nemkülönböz. Kuchelmeister utódai, Neruda Nándor, Stessel és társa s Thal-lmayer és társa gyógyszer-tárlatában.
- Alsó-Kubin.** Tyröler Józ. **Nagy-Károly.** Ujházy István.
Arad. Elias Armin, Rácz Lajos. **Nagy-Károly.** Neuhöld Kar-
Ar-Mároth. Bito G. gyógyszer-t. **Nagy-Károly.** Károlyi gyógyszer-t.
Balassa-Gyarmat. Cserve- **Nagy-Mihály.** Lieblisch M.
nyák Gyögy. Kanitz Ödön. **Nagy-Eöcze.** Nádrásy Guszt.
Bártha. Toperczer Alb. Th. **Neusandec.** Filipek V. gyász.
gyógysz. **Roman Jakubowski.**
Békes-Osaba. Varságh Béla **Nagy-Szabes.** id. Mieselbacher
gyógysz. **J. B. Morscher W. F.**
Brassó. Jekelius Ferd. gyógyszer. **Nagy-Várad.** Janky A.
Budapest. Kálp Fer. **Nyirgyháza.** Szokol Alf. és
Nischter testvérek. **Pavlovits Imre, Korányi I.**
Bonyhárd. Straicher B. **Nyitra.** Kovács J., Tombor
Kornál gyász.

- Csernovica.** Sehnrich J. Go- **Ócsa.** Mező-Vásárhely, Kiss
lichowski I. gyász., Schmiedt **Gyula** gyógyszer.
& Fontin. **Ózegléd.** Bohus József gyász. **Ipolyvásárhely.** Sági Fülöp.
Debrecen. Csanak J., Gerebly **Kassa.** Eschwig Flod. Ed.
Eger. Küllmer Lőrincz gyógyszer. **Quisfeld K., Strausz D., Me-
gy G. A., Wandrasch Kár-
gyógysz.**
Eperjes. Krivos Gyula gyász. **Kecskemét.** Molnár Pál gyász.
Eszék. Dienes J. C. gyógyszer. **Komárom.** Belloni Angela, Ko-
Plum. Pavacic testv. gyógyszer. **vászy gyász. és Gruber L.**
Fogaras. Glein R. gyógyszer. **Kézd-Vásárhely.** Fejér Luk.
Földvár. Madhar Pál. **Körmöcs.** Ritter J. Lipót.
Hajdu-Böszörmény. Lányi M. **Léva.** Schubert Pál.
gyógysz. **Liptó-Szt.-Miklós.** Balló L.
Hód-Mező-Vásárhely. Kiss **Lóroncz.** Pokorny Lajos gyász.
Gyula gyógyszer. **Lőcse.** Klein Sándor.
Ipolyvásárhely. Sági Fülöp. **Lugos.** Vértés Lajos gyász.
Kassa. Eschwig Flod. Ed. **Makó.** Cornides K., Laurenszky
Quisfeld K., Strausz D., Me- **Máramaros.** Iszlai Nándor.
gy G. A., Wandrasch Kár- **M.-Vásárhely.** Kaup és Eckwert
gyógysz. **Mohács.** Szendrey Jenő gyász.
Kecskemét. Molnár Pál gyász. **Médgyes.** Breckner Károly.
Komárom. Belloni Angela, Ko- **Miskolc.** Deak Kálmán, a «fe-
vászgy. és Gruber L. **Mező-Vásárhely.** Fejér Luk.
Léva. Schubert Pál. **Munkács.** Traxler Fr. gyász.
Liptó-Szt.-Miklós. Balló L. **Nagy-Bánya.** Haracek József
gyógysz. **Lőcse.** Klein Sándor. **Nagy-Bocskereke.** Weiss Herm.
Lugos. Vértés Lajos gyász. **Nagy-Kanizsa.** Rosenfeld Adolf
Makó. Cornides K., Laurenszky **Rosenberg F.**

- Legjobb és Leghírnevesebb**
Pipere Hőlgypor

La VELOUTINE

Különleges Rizspor
BISMUTAL VEGETIVE
CH. FAY, ILLATSZERÉSZ,
PARIS - 9, rue de la Paix, 9 - PARIS.

1890. okt. 166. sz. 1890. okt.

BUDAPESTI SZEMLE

a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszté
GYULAI PÁL.

TARTALOM:

- Lonovics küldetése Rómába.** Adalék a vegyes házasságok történetéhez. — Marczali Henrik-től.
A római birodalom provinciái. (III.) — Király Páltól.
A régi Magyarország utolsó éveiben. Regény. (VII.) — Pálffy Albert-től.
Költemények: A mi kertünk. — Lévy József-től. — A san-
blas-i harangok. — Longfellow után, angolból. — Szász
Béla-tól.
As ipari kartellekről. (III.) — Mandello Gyulától.
Gróf Széchenyi István levelei. — k. —
Értesítő. Széll F.: A Bessenyei-család története. — d. —
Oláh Gy.: Magyarország közegészségi viszonyairól. —
G. E. — Vergilius: Aeneis. Ford. Barna Ignác. — n-n.
Echegaray J.: A nagy Galeotto. Ford. Patthy K. —
Haraszti Gyulától.
Megjelen évenként 12-szer 10 nyvi havi füzetekben. Előfi-
zetési ára bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.
Franklin-Társulat
magyar irodalmi intézet és könyvnyomda Budapest.

Franklin-Társulat nyomdája. (Budapest, Egyetem-utca 4. szám.)

ÁLLATGYÓGYÁSZAT

avagy
a lovak, szarvasmarhák,
juhok, kecskék és sertések
s egyéb hasznos háziállat-
ok betegségeinek megis-
merése s gyógyítása.

Állatorvosok, falusi gazdák és gazdatisztek számára
irták

EISENMAYER SANDOR és GÖBEL COELESTIN.

Negyedik kiadás.
Ára füzve 80 kr.

A vadászat mestere.

Önképző gyakorlati utmutatás a vadászat kedvelői szá-
mára, vagyis rövid foglalata minden emleteri szabályok-
nak, melyek megtanulása s megtartása mellett a vadász-
tat bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja.

Saját és egy ötven éves vadász tapasztalataiból, s jeles kutyók nyomán írta

CSERSZILVÁSI ÁKOS.

Harmadik, átdolgozott és bő-
vített kiadás.
Ára füzve 80 kr.

Védjegy.

1847 óta, tehát több mint 40 éve, hogy a legnagyobb sikerrel alkalmaztatik a Németország első orvosi kollegiuma által megvizsgált s kitűnő használhatósága miatt a magas helytartóság által Magyarországon szabad. WEBER-féle

Köszvény - vászon

köszvény, csúsz, tagszagattás, keresztcsont-fájás, vörheny, mell-, hát- és derékfájdalmak, lábköszvény, csipőfájdalom és ischia stb. ellen, mindennemű gőresők, a kezek és lábokban, különösen gőresök erek, dagadt tagok, fűzódások és oldalszúrások biztos eredménnyel gyorsan gyógyítottak ezen gyógyhatásos köszvényvászon által. Egy csomag ára 1 frt 5 kr., kettős erejű, nehezebb bajoknál alkalmazandó 2 frt 10 kr.

Valódi csak akkor, ha a melléti védjegyvel el van látva. Dr. Buron párisi álta-
lános sebtapasza mindenféle sebek, gonyedések és dagadtok, körömguladások, égések, bürmenni sértések, harapás, szúrás, átás, vágás, tyúkszem, fagyás stb. ellen. — Egy köcsög ára a használati móddal együtt 70 kr., kisebb köcsög 35 kr.

Valódián kapható: **TÖRÖK J.** gyógyszer-tárban
Budapest, király-utca 12. szám a.

Óvatik a t. cz. közönség a csalódástól.

Az engedélyezett főraktárt
a dr. Jaeger G. tanár személyes jót-
állása mellett készített összes

eredeti normál-czikkeknek

Benger W. nai egyedül engedélyezett gyárából kizárólagosan bírja

JAEGER TANÁR TÁRSULATA,
TULAJDONOS: JORDÁN KÁROLY.

Budapest, IV., Váci-utca 30. szám alatt.

Képes árjegyzékek ingyen és bérmentve.

A NÉPHUMOR

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestén megjelent s minden könyvtárnál kapható

A MAGYAR IRODALOMBAN.

Irta IMRE SÁNDOR.

Kiadja a Kisfaludy-társaság.

Ára füzve 1 frt, vászonba kötve 1 frt 40 kr.

„HYGIEA“

Arczenőcs, mosdóvíz és Savon higiénique szappan.

Ezen kiváló gondattal készített szerek a bőrknek finomságot és rugalmaságot kölcsönöznek, az arcon lévő minden foltot, szepő, málfoltot, forrósgat vagy fagyás által keletkezett pirosságot rövid időn elmulasztják és ezenfelül a bőrknek üde frisséget, viruló ifjúságot és bársony puhaságot ad. Árak: Egy tégely arczenőcs 75 kr. Egy üveg mosdóvíz használati utasítással 1 frt. Egy darab Savon higiénique szappan 50 kr.

Valódi minőségben kaphatók magánál a készítőnél, **Fáy Károly József** gyógyszer-tárban a «nagy Kristófi»-hoz Budapesten, továbbá: **Török József** gyógyszer. király-utca 12, **Thalimayer és Seitz** kereskedőnél, **Kochmeister Fr.** utódai-nál és a legtöbb magyarhoni gyógyszer-tárban.

Halácsy (*Atelier parisien*) legújabb hányópe után.

41 SZÁM. 1890.

BUDAPEST OKTÓBER 12.

XXXVII. ÉVFOLYAM.

Előfizetést feltételek: **VASÁRNAPI UJSÁG** egész évre 12 frt POLITIKAI UJDONSÁGOK együtt: fél-évre 6 * Csupán **VASÁRNAPI UJSÁG** egész évre 8 frt (fél-évre 4 * Csupán a **POLITIKAI UJDONSÁGOK** egész évre 6 frt (fél-évre 3 * Külföldi előfizetőknek a postaiag meghatározott vitéldi is eszandolód

ZALA GyÖRGY.

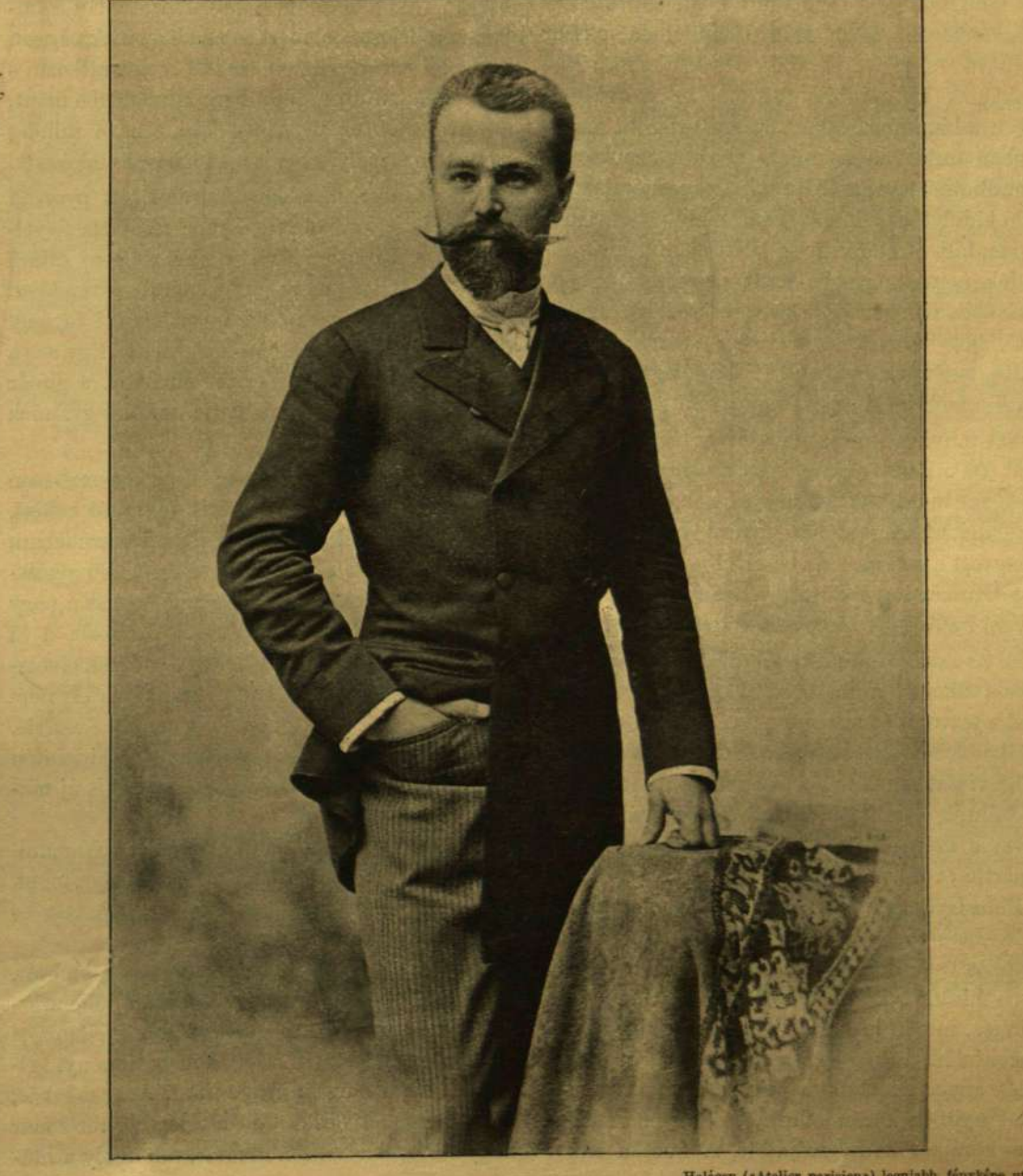
A magyar génius hódító hadjárata indult. Még nem olyan rég volt, hogy a művelt világ mely többnyire barátságatlan indulatú információk s nem a közvetlen meggyőződés alapján alkotta meg rólunk ítéletét, hajlandó volt tőlünk megtagadni a magasabb szellemi föllendülésre való minden képességet, mely a művelődés nagy versenyében nekünk is tisztas helyet biztosítana. Fél-Ázsia volt előtte hazánk; nemzetünk pedig egy véletlenül ide tévedt ázsiai népfaj, mely a harcok és tán még a politikai alkotások terén érvényesülni birt ugyan, de az emberi előhaladás és nemesebb civilizáció munkájában szám-bavehető tényezőnek nem tekintett.

Örök dicsősége a jelen századnak, hogy a nemzetünkről táplált ez előítélet és balfelfogás ellen oly sikeresen harczra kelt. Nem szólva a tudósokról, kiknek Európaszerte tisztelettel emlegették nevét; nem írónkról és költőinkről, kik egészen más világításban mutatták be a világnak a nemzetet, a mely őket szülte; csak a művészetek terén maradv, bátran kérdezhetjük a többi népektől: válóható-e a nemesebb izlés, a művész-
érék hiányával az a nép, mely a zeneköltés és ekzekutiv zeneművészet terén egy Lisztet, Erkejt, Reményit, Joachimot, a képirás terén Markó, Zichy, Monkácsy, Benczur, Lotz, Székely körül a művészeknek egy oly taborát szülhet, melyet büszkeségének fogna tekinteni a legfejlettebb nemzet is?

Mindenesetre feltűnő, hogy az oly szép lendületnek indult művészetek között, melyekhez joggal számíthatjuk oda a műépítészetet is, volt egy, mely a többivel sokáig nem birt arányos lépést tartani. Mintha csak igazolni akarta volna Széchenyi Istvának egy borús pillanatában kifejezett azt a lesújtó ítéletét, hogy a magyar fajnak a plasztikai alkotásra hivatottsága egyáltalán nincs: Ferenczytől, a kinek nagyobb az úttörő, mint a művészi érdeme, egészen Izsóig, magyar szobrász vesője alól nem került elő olyan alkotás, melyet dicsekedve mutat-hatnánk föl a külföld előtt.

Egyenlő rangú művészeink voltak a külföld legelső művészeivel minden évtérén, csupán a szobrászatban kellett szégyenkezve beismer-nünk nagy elmaradásunkat, a hol alig emelked-tünk fölül az izlésesebb kőfaragásnál, s ha akadát is néhány tehetség, a kítől nem vitatható el a ki-vitelben a művészet ihlete, de az önálló alkotás,

a koncepcziót tekintve, sehol nem nyilvánult a nemzetnek az az eredeti szelleme a kőben, a mely az elmondott vagy megírott szóban és vászon, oly hatalmas kifejezésre jutott.
Izsó Miklósnak volt fontartva a dicsőség, hogy e téren első lehetett. Ő volt a magyar életképies iránynak eredeti tehetségű első megteremtője, a kítől még sokat várhattunk.
De a művészetek ez ágának szomorú fatuma volt nálunk. Izsót legjobb férfikorában ragadta el a halál, mielőtt az emlékszerű alkotások terén is méltóképen érvényesíthette volna tehetségét.
Már pedig az, hogy az aradi vértanuk szobra

Halácsy (*Atelier parisien*) legújabb hányópe után.

ZALA GyÖRGY.